

AZ ANYASÁG ÚTVESZTŐI

*A dajkaanyaság és béranyaság rejtelmek a jogi szabályozásban,
különös tekintettel az Egyesült Államokra*

NAVRATYL ZOLTÁN
egyetemi tanársegéd (PPKE JÁK)

I. Prológus

„Nézd, az Úr nem adott nekem gyermeket. Menj be szolgálomhoz, általa talán gyermekhez jutok.”¹ – öntötte szavakba gyermek utáni vágyát Ábrahámnak hosszú ideig meddő felesége, Sára, a bibliai történet szerint. Később Jákob házasságában is sokáig váratott magára a gyermekáldás, de hitvesének, Ráhelnek a „vágyakozása az anyai méltóság után erősebb volt a természetes gátlásoknál is, amelyek akadályozták, hogy [...] férjéhez éjszakai helyettessé vezessen.”² S Ráhel is talált dajkaanyát szolgálója, Bilha személyében. „Bilha az ő térdén szület – a szertartás így kívánta. Hátulról átka-rolta szolgálóját, és órák hosszat buzgón részt vett munkájában, nyögésében és jajgatásában, babaként és vajúdóként egy személyben. A kis Bilhának kemény dolga volt, egy nap teljes huszonnégy óráján át tartott a szülés, és a végén Ráhel csaknem éppannyira kimerült, mint a test szerinti anya, de lelkében éppen így kívánta.”

A pótanyságról ősidőkből vannak már emlékeink,³ s talán a legrégebbit mutatja be az *Őszövség*, amelyet Thomas Mann József és testvérei című munkája lebilincselően illusztrál. Társadalmi hatását tekintve azonban csak évezredek múltán, az 1980-as

* A szerző köszönetét fejezi ki Sándor Judit és Jobbágyi Gábor professzoroknak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott hasznos tanácsaikért.

¹ Teremtés könyve, 16. 2. Hazánk kultúrtörténetéből Tárkány Szűcs Ernő által leírt „nemzótárs” emelhető ki, de ez tulajdonképpen „bérapaság” volt: „Ha a férfi minden igyekezete ellenére nem tudott a feleségénél helytállni, és az utód iránti vágy legyőzte az erkölcsi gátlásokat, nemzótársat hívott feleségéhez. A nemzótárs mindig idegen, a család előtt ismeretlen legény volt, aki erre maghatározott ellenszolgáltatásért vállalkozott.” TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ: *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003, 142.

² THOMAS MANN: *József és testvérei*. Ford. Sárközi György. I. kötet. Budapest: Európa, 1986, 277. Teremtés könyve, 30. 3.

³ DEBORA L. SPAR: *The baby business: how money, science, and politics drive the commerce of conception*. Boston: Harvard Business School Press, 2006, 72–73.

években tört felszínre a kérdés, immár egy teljesen más közegben, alapvetően más háttérrel: mikor az egyéni cselekvési autonómia, a személyiség szabad kibontakoztatása, a gyermekvállalás szabadsága a mesterséges reprodukciós technikák által támogatottan új jelentéstartalmat kapott. A történet a régi, a módszer új. Az asszisztált reprodukciós technikák az utódnemzés és a szülőség fogalmát sok tekintetben differenciálták, számos olyan lehetőség képzelhető el, ami azelőtt biológiailag egyértelműen kötött volt. A meddőség elleni küzdelem, a mesterséges megtermékenyítés, az ivarsejt- és embrióadományozás nyomán alakult ki olyan helyzet, hogy a genetikai szülő személye gyakran elválhat a gyermeket felnevelni szándékozó szülő személyétől. Napjainkban e differenciálódásnak egy további stádiuma figyelhető meg a béranyaság, dajkaanyaság dilemmájában, ami a mesterséges megtermékenyítési eljárások között a *leghevesebben vitatott* módszer, s ami ebből kifolyólag már nem fürödhet a Thomas Mann-i pátoszban. A bevett szokásoktól gyökeresen tér el, hiszen ekkor – ellentétben a művi megtermékenyítés más formáival – nem az a nő szüli meg a gyermeket, aki fel szeretné nevelni. Előfordulhatnak a női meddőségnek olyan esetei, amikor a női petesejt egészséges ugyan, s képes is a megtermékenyülésre, de egyéb egészségügyi okokból az anya nem tudja kihordani magzatát.⁴ A művi reprodukciós technikák pedig könnyen lehetőséget teremtenek arra, hogy a női petesejtet a férfi ivarsejttel anyatesten kívül – in vitro – megtermékenyítsék, s a fejlődésnek indult embriót egy „kihordó” nő méhébe ültessék vissza,⁵ aki aztán megszüli a gyermeket, majd átadja a „megbízó” szülőknek. A lehetőség technikailag adott. De akkor miért tiltja mégis kategorikusan sok ország, míg más államok egyértelműen megengedik? Hiszen a pótanyaság iránti igényt az is indokolná, hogy – szemben az örökbefogadással – a meddő párnak így általában genetikailag saját utódja születhet.

Korábban a jog számára kétségtelen volt, hogy azt a nőt kell anyának tekinteni, aki megszüli a gyermeket, azonban a pótanyaság tényerésével az anyaság evidenciája átformálódni látszik, olyan, mint egy modern *próteuszi* hajlam: mire megpróbáljuk tetten érni, alakot vált. Napjainkban egyre több ország szembesül a kérdéssel, amit pusztán biológiai alapon megválaszolni egyre kevésbé lehet: mi teszi az anyát anyává, az apát apává?⁶ Milyen kritériumoknak kell, hogy a jog relevanciát tulajdonítson, ha egyértelműen állást akar foglalni a családi jogállás kérdésében? Lehet-e rendezni az anyai, ill. apai státuszt a polgári jog körén belül egy dajkaanyaságra, béranyaságra irányuló szerződés keretében, s mennyiben kikényszeríthető az? Mi történjék, ha a pótanya nem akarja átadni a gyermeket, mert érzelmileg kötődik hozzá? Hogyan kezelje a jog a gyermekszületéssel összefüggő ösztönös, irracionális, me-

⁴ Például rendellenesen hiányzó anyaméh, méheltávolítás különböző okokból, ismétlődő vetélés. Ld. részletesen PETER L. BRINDSEN: Gestational surrogacy. *Human Reproduction Update*, 2003/9, 484.; PAULO SERAFINI: Outcome and follow-up of children born after IVF-surrogacy. *Human Reproduction Update*, 2001/7, 23.; THOMAS KATZORKE: Grenzgebiete der Reproduktionsmedizin. *Gynäkologie + Geburtshilfe*, 2007/4, 25.

⁵ BRINDSEN i. m. 483.

⁶ DARRA L. HOFMAN: „Mama’s baby, Daddy’s maybe:” A state-by-state survey of surrogacy laws and their disparate gender impact. *William Mitchell Law Review*, 2009/35, 450.

tajurisztikus tényezőket? Lehet-e pénzt fizetni a női reprodukciós képesség igénybevételeért – e „szolgáltatásért” –, s mennyit? Utódnemzés, szülőség, család – *paradigmaváltás* határán állunk-e?

Vannak országok – a nyugati kultúrából leginkább *Anglia*, vagy az *Egyesült Államok* több tagállama emelhető ki –, ahol napjainkban a dajkaanya vagy béranya igénybevétele megengedett, jogszabályi szinten szabályozott, s már kiforrott gyakorlata is van. Jelen tanulmány az előbbi kérdésfelvetések tükrében kifejezetten erre fókuszál, megkísérli bemutatni, hogy ezekben az államokban milyen feltételekkel és jogi eszközökkel próbálja meg rendezni a jogalkotó a felek helyzetét, jogait és kötelezettségeit, valamint a családi jogállást. Ennek értékelése során nem elhanyagolható szempont, hogy mennyiben hatékony a jogi szabályozás, ez alapján, ill. ennek háttérében milyen elméleti konstrukciók körvonalazódnak, milyen a kérdés társadalmi elfogadottsága, s milyen érvek és ellenérvek támogatják vagy támadják az intézményt.

Mindenekelőtt még a bevezetőben érdemes tisztázni, hogy a dajkaanya-béranya fogalmunk *nyelvi jelentéstartalma* szerint teret enged a differenciálásnak. Hazánkban – a magyar nyelvi jelentés sokszínűségét kihasználva – a *dajkaanya* kifejezés vonatkozhat arra az esetre, amikor a gyermek kihordására és megszületésére vállalkozó nő mindezt altruisztikus, önzetlen, segítő szándékból, ingyenesen teszi, ehhez képest a *béranya* kifejezés már jelzi a vállalás visszterhességét. A dajkaanya szó kevésbé terhes negatív konnotációval, sokkal inkább ébresztheti az emberbaráti jócselekedet képzetét, míg a béranya szó már magán viselheti piaci-gazdasági motivációk nyomait.⁷ E két megjelölést foghatja össze az inkább neutrális *pótanya* kifejezés. Mivel ez a felosztás nyelvileg és a jelentés képzettársítása alapján könnyen lehetséges, jelen tanulmány ennek megfelelően használja a továbbiakban.⁸ Németországban – annak ellenére, hogy tiltott a pótanyaság – szintén több fogalom szerepel a köztudatban, leggyakoribb az „*Ersatzmutter*” és a „*Leihmutter*”.⁹ Ezzel szemben az Egyesült Államokban, ahol sok tagállamban megengedett a pótanya – akár béranya – igénybevétele, a jogszabályok már kialakult fogalmakat tartalmaznak. A pótanyát minden esetben a „*surrogate mother*” vagy „*gestational mother*” szókapcsolattal jelölik, esetenként találkozunk a „*surrogate*” vagy a „*gestational carrier*” kifejezéssel is, ez utóbbiak a szülői mivolta asszociációt ébresztő „anya” utótagot már elhagyják. Különlegesség még, hogy az e szolgáltatást a pótanyától „megrendelő” szülők tekintetében angolszász területen túlnyomórészt a „*commissioning parents*”, vagy „*intended parents*” kifejezés gyökeresedett meg, ami hozzávetőleg „megbízó szülők”, „szándék-szülők” jelentéssel bír, a német nyelv pedig a „*Wunscheltern*”, „*kívánságszülő*” szóval oldja meg a helyzetet. Ez utóbbi a magyarban is használható lenne – jelen tanulmány ennek megfelelően él a lehetőséggel –, noha hazánkban erre vonatkozó szóhasználat nincs.

⁷ SÁNDOR JUDIT: Terápiától a szelekcióig – Jogi és etikai viták a reprodukciós beavatkozások új módszereiről. *Acta Humana*, 2005/4, 11.

⁸ Ismeretes még egyébként a vendéganya, kölcsönanya, kihordó anya fordulat is.

⁹ Ezen kívül létezik a „*Mietmutter*”, „*Gastmutter*”, „*Ammenmutter*”, „*Tragemutter*” megjelölés is.

II. Kezdetek

Az első esetet – melyben a pótanya testen belüli művi megtermékenyítés nyomán adott életet a gyermeknek – az Egyesült Államokban, a Michigan állambeli Dearborn városában jegyezték fel 1976-ban. Egy jogász – a „béranyaság atyja” –, *Noel Keane* nevéhez fűződik, aki létrehozta a „Surrogate Family Services, Inc.”-t, egy ügynökséget, ami segíti a gyermektelen párokat abban, hogy pótanyát találjanak.¹⁰ A kezdeti esetek közül számosat – nem véletlenül – óriási médiaérdeklődés és skandalum övezett, a legnagyobb botrányt a bűnügyi történetbe illő jelenetekről sem mentes „*Baby M*” ügye¹¹ kavarta 1986-ban. William és Elizabeth Stearn, valamint Mary Whitehead béranyaságra irányuló szerződést kötöttek, amelyben Mary Whitehead tízezer dollárért vállalta, hogy William Stearn ivarsejtjével mesterségesen megtermékenyítik, s az így született gyermeket átadja a Stearn házaspárnak. Mary Whitehead továbbá kötelezettséget vállalt szülői jogairól való lemondásra, hogy Elizabeth Stearn örökbe tudja fogadni a csecsemőt. A gyermek, „*Baby M*” – Melissa – megszületése után a béranya át is adta őt a kívánságszülőknek, mégis másnap megkérte a Stearn házaspárt, hogy szeretné egy hétre még magánál tartani, mert lelkileg nagyon nehezebbé esik megválni tőle. S miután Mary Whitehead már öngyilkossággal fenyegetőzött, kérésének a Stearn házaspár eleget tett. A béranyának – és férjének – azonban egyáltalán nem állt szándékában végleg átadni a gyermeket a kívánságszülőknek, s ennek érdekében a házaspár New Jersey államból Floridába szökött. William Stearn ezek után ki akarta kényszeríteni a szerződésben foglaltakat, ezért bírósághoz fordult. Ideiglenes döntésében a bíróság a szerződést érvényesnek és kikényszeríthetőnek találta, elvéve a szülői jogokat a pótanyától. Végül magánnyomozók és rendőrök igénybevételével bukkantak rá a Whitehead házaspárra, s csak ekkor lehetett érvényt szerezni a gyermek ideiglenes elhelyezéséről szóló döntésnek.¹² Ami ezután következett, azt az évszázad gyermek-elhelyezési pereként tartották számon, aminek következményeként New Jersey állam legfelsőbb bírósága közrendbe ütközőnek és semmisnek mondta ki a felek béranyaságra irányuló szerződését: a gyermek anyja pedig az, aki megszüli. Ennek ellenére a Stearn házaspár nyert végleges szülői felügyeleti jogot, de indoklásában a bíróság rámutatott, hogy semmi esetre sem a béranyasági megállapodásban foglaltakat tekintette mérvadónak, hanem a gyermek „legfőbb” érdekét, s szintén ezen elv alapján adott a béranyának, Mary Whiteheadnek kapcsolattartási jogot.¹³

Szintén felkavaró, bár jóval csekélyebb publicitást kapott eset volt még 1982-ben a *Malahoff v. Stiver-ügy*. Michigan államban Alexander Malahoff művi megterméke-

¹⁰ Ezek után más tagállamokban is kezdett kialakulni a közvetítői tevékenység. SPAR i. m. 76.; SUE A. MEINKE: *Surrogate motherhood: Ethical and legal issues*. Washington D.C.: National Reference Center for Bioethics Literature. Georgetown University, Scope Note 6, 1988, 2.; CAROL SANGER: Developing markets in baby-making: In the matter of Baby M. *Harvard Journal of Law & Gender*, 2007/30, 83.

¹¹ In re Baby M. *Atlantic Reporter*, 2nd Series, 1988/537, 1227.

¹² SANGER i. m. 68.

¹³ SANGER i. m. 69.; NAOMI R. CAHN: *Test tube families: Why the fertility market needs legal regulation*. New York: NYU Press, 2009, 100.; ELISABETH A. CAWTHON: *Medicine on trial: a handbook with cases, laws, and documents*. Santa Barbara: Abc-Clio, 2004, 150–151.

nyítésre vonatkozó szerződést kötött Judy Stiverrel, aki ellenérték fejében ezt vállalta. A megszületett gyermek azonban egy vírusfertőzés következtében súlyos rendellenességben szenvedett és értelmi fogyatékos volt. Az orvosok kimutatták, hogy a vírus Malahoff ivarsejtjeivel kerülhetett át a béranyára, de az ivarsejtek szűrővizsgálatát az egészségügyi intézmény a beavatkozás előtt elmulasztotta. Malahoff ezek után nem kívánta átvenni a gyermeket két okból: egyfelől egy apasági vizsgálat bebizonyította, hogy a gyermek nem tőle, hanem Stiver férjétől származik, akivel a béranya a mesterséges megtermékenyítés előtt fenntartotta szexuális kapcsolatát. Másfelől pedig Malahoff azt állította, hogy ő bízott az orvosok és a jogászok szakértelmében, akik a béranyasági szerződést lebonyolították; annak ellenére, hogy az ő ivarsejtjei okozták a csecsemő fogyatékoságát, őt e tény miatt nem érheti szemrehányás, ahogy azért sem, hogy így már nem kívánja átvenni a gyermeket. „Baby M” ügyéhez hasonlóan a bíróság a béranyaság kérdésében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szerződés nem kényszeríthető ki. Emellett azonban hangsúlyozta, hogy akiknek érdekében áll az eljárás sikeressége, ideértve az ügyben érintett közvetítőket, orvosokat, jogászokat, azoknak kötelessége, hogy a megfelelő szakértelemmel és gondossággal járjanak el.¹⁴

A gyermekek számával és nemével nem voltak megelégedve a felek az 1988-as „*Nowakowski-ügyben*”. A béranya ikreket hozott világra, ám a kívánságapa csak a leánygyermeket akarta átvenni, a fiút nem. A béranya viszont minden körülmények között meg akarta akadályozni, hogy a gyermekeket egymástól elválasszák, ezért bírósághoz fordult. Sikerült neki mindkét gyermek feletti szülői felügyeleti jogot megszereznie, a „megbízó” – annak ellenére, hogy genetikailag fele részben tőle származtak az utódok – semmilyen jogosultságot nem kapott.¹⁵

Látható, hogy e kezdeti esetek milyen súlyos jogi és etikai problémákat vetettek fel, s nem meglepő, hogy ezek alapján a bírói ítéletek – és publicisztikák – a pótanyságról csak egy sötétebb tónusban megfestett képet tárhatnak elénk. „Baby M” ügyét kell annak a mérföldkőnek tekinteni, amely után világszerte egy sokrétű vita indult meg érzelmi, ideológiai, politikai mederben,¹⁶ s a jogalkotók is elkezdtek foglalkozni a témával. Kezdetben azonban az ilyen ügyek megítélését szokatlanságuk, fennálló evidenciáikat leromboló karakterük miatt legfőképpen tanácsstalanság, visszautasítás és tiltás jellemezte – mind a joggyakorlat, mint a jogalkotás részéről. Ez azonban a 90-es évektől kezdve fokozatosan megváltozott.

III. A pótanyság formái és a szülői státusz modellezése

Pótanyság igénybevételekor az egészségügyi indikációkra tekintettel az alábbi reprodukciós lehetőségek képzelhetők el, amelyek alapján – ahogy az később bemutatásra

¹⁴ CAWTHON i. m. 151–152.; WILLIBALD POSCH: Das Recht der künstlichen Humanreproduktion im Wandel. In ERWIN BERNAT (szerk.): *Probleme künstlicher Befruchtungstechnologien aus medizinischer, ethischer und juristischer Sicht*. Graz: Leykam, 1985, 231.

¹⁵ JANNA C. MERRICK – ROBERT H. BLANK: *Reproductive issues in America: a reference handbook*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2003, 143.

¹⁶ ELIZABETH S. SCOTT: Surrogacy and the politics of commodification. *Law and Contemporary Problems*, 2009/72, 111.

kerül – a jogi szabályozás differenciálódhat: (1) A gyermek a kívánságszülők ivarsejtjeiből fogan anyatesten kívül, in vitro, az embriót a pótanya méhében ültetik vissza, aki kihordja és megszüli a gyermeket. Ez esetben genetikailag a gyermek teljes egészében a kívánságszülőkhez köthető. Ezt nevezhetjük a külföldi jogirodalom alapján *teljes* vagy kihordó pótanyaságnak (*full / gestational surrogacy; Leihmutterschaft*¹⁷), s a kívánságszülők szempontjából ez a forma a legideálisabb. (2) A gyermek az egyik kívánságszülő ivarsejtjéből és egy donor ivarsejtből fogan anyatesten kívül, in vitro, a pótanya pedig kihordja és megszüli; itt genetikailag csupán egyik kívánságszülőhöz köthető a gyermek, ahhoz, akitől a petesejt vagy a hímivarsejt származik. (3) A gyermek donor ivarsejtekből fogan anyatesten kívül, in vitro – vagy embrióadományozás történik –, a pótanya kihordja és megszüli. Ekkor genetikailag egyik kívánságszülő sem kötődik a gyermekhez, éppen ezért e forma nem túl gyakori, de elképzelhető, hogy mindkét kívánságszülő meddő, ezért nem szolgáltatathat ivarsejtet, s a kívánságanya kihordani sem tudná a gyermeket. (4) A pótanya szolgáltat petesejtet is a folyamathoz, amit a kívánságapa hímivarsejtjével termékenyítenek meg – anyatesten belül vagy kívül –, majd a pótanya kihordja és megszüli a gyermeket. Ekkor viszont a pótanya már genetikailag fele részben kötődik is hozzá, míg a másik részben genetikailag a kívánságapától származik. Ez az ún. *részleges* vagy genetikai pótanyaság (*partial / genetic surrogacy; Ersatzmutterschaft*¹⁸). (5) A pótanya szolgáltat petesejtet az eljáráshoz, amit donor hímivarsejttel termékenyítenek meg, majd a pótanya kihordja és megszüli a gyermeket; az előzőhöz hasonlóan ez szintén történhet testen belüli, ill. testen kívüli művi megtermékenyítéssel, s genetikailag egyik kívánságszülőhöz sem köthető a gyermek, csak a pótanyához.

A leggyakrabban előforduló esetek – érthetően – azok, amelyeknél a *genetikai kapcsolatot* legalább fele részben biztosítható a gyermek és az egyik kívánságszülő között.

A 80-as években a bíróságoknak szembesülniük kellett azzal, hogy a modern reprodukciós technikák, a pótanyaság lehetőségei képesek arra, hogy az anyaság hagyományos fogalmát paralizálják. Hiszen egyértelmű szabályozás hiányában kinek ítélnék szülői felügyeletet egy jogvita esetén – tehát ki legyen jogilag a szülő –, aki megszüli a gyermeket, vagy akitől genetikailag származik?¹⁹ A szülőanyának vagy a genetikai anyának van erősebb jogosultsága a szülői státusz jogi elismerésére? Az orvostudomány könnyedén lehetővé teszi annak meghatározását, hogy biológiailag-genetikailag ki a szülő, kitől *származik* a gyermek,²⁰ s hagyományosan elfogadott, hogy egy gyermeknek jogilag maximum két szülője lehet. Pótanya igénybevételekor azonban egymással konkuráló érdekek adódhatnak:²¹ (1) *A szülés ténye ütközik a biológiai-genetikai származás tényével*: a pótanya a kívánságszülők ivarsejtjeiből létrehozott

¹⁷ VERENA WEYRAUCH: *Zulässigkeitsfragen und abstammungsrechtliche Folgeprobleme bei künstlicher Fortpflanzung im deutschen und US-amerikanischen Recht*. Berlin: Tenea Verlag, 2003, 6.

¹⁸ WEYRAUCH i. m. 6.

¹⁹ GIULIANA FUSCALDO: What makes a parent? It's not black or white. *Journal of Medical Ethics*, 2003/29, 66.

²⁰ SHOSHANA L. GILLERS: A labor theory of legal parenthood. *The Yale Law Journal*, 2000/110, 691.

²¹ Vö. HELENE S. SHAPO: Assisted reproduction and the law: Disharmony on a divisive social issue. *Northwestern University Law Review*, 2006/100, 474.

embriókat kihordja, majd megszüli a gyermeket, de ő biológiailag-genetikailag teljes mértékben a kívánságszülőkhöz köthető. (2) *A szülés és a részleges biológiai-genetikai származás ténye ütközik a részleges biológiai-genetikai származás tényével*: a pótanya petesejtjét termékenyítik meg a kívánságapa ivarsejtjével, s akkor a szülés és részben a genetikai kapcsolat is a pótanya anyai státusza mellett szól, de a gyermek biológiailag-genetikailag részben a kívánságapától is származik. A pótanya itt biológiai értelemben nem különbözik a többi anyától, hiszen ő szüli meg a gyermeket, aki fele részben tőle származik. (3) *A szülés ténye ütközik a részleges biológiai-genetikai származás tényével*: donor petesejtet termékenyítenek meg a kívánságapa ivarsejtjével, a pótanya megszüli a gyermeket, s a gyermek biológiailag-genetikailag részben a kívánságapától származik. (4) *A szülés és a részleges biológiai-genetikai származás ténye ütközik a kívánságszülők „szándékával”*: a pótanya petesejtjét termékenyítik meg donor ivarsejttel, ő megszüli a gyermeket, s részlegesen biológiai-genetikai kapcsolata is van vele, de a kívánságszülők biológiailag-genetikailag sehogy sem kötődnek a gyermekhez, csupán érzelmileg. (5) *A szülés ténye ütközik a kívánságszülők „szándékával”*: a gyermek teljes egészében donor ivarsejtekből fogam, a pótanya megszüli, a kívánságszülők az előző ponthoz hasonlóan biológiailag-genetikailag nem kötődnek a gyermekhez.

Az előbb említett érdekek ütközésekor minden esetben tekintetbe kell venni a *pótanya házastársát* is – ha van –, aki biológiailag nem kapcsolható a gyermekhez, de amennyiben a jog a pótanya-szülőanya anyai státuszát ismerné el, úgy – a legtöbb jogrendszer hagyományos megoldása alapján – a férjére nézve automatikusan beállna az apasági vélelem.

A fentiek alapján – különösen az Egyesült Államokban – több elméleti modell került kidolgozásra, amelyek egyes vitás esetek nyomán bírósági ítéletekben megjelentek, s amelyek a jogi szabályozás bázisát is képezik. Ezek legfőképpen segítséget, iránymutatást nyújthatnak, de komplex és koherens alapot nem.

(1) Elsőként tradicionális megoldást kínál a „szülőanya modell” (*gestational motherhood standard*), amit a bíróság az elhíresült „Baby M” ügyben is követett, amikor először kellett szembesülni a pótanyaság jogi problémáival, jöllehet „Baby M” ügyében egy részleges pótanyaságról volt szó, tehát a gyermek biológiailag-genetikailag fele részben a pótanyától származott. E modell hagyományosan akkor alkalmazható, ha az adott állam kategorikusan tiltja a pótanyaságot, s ha mégis megtörténik, a családi jogállás kérdését a szokásos formában dönti el: a gyermek anyja az, aki megszüli,²² tekintet nélkül a biológiai-genetikai származásra. Továbbá lehetséges olyan szabályozás is, amely megengedi a pótanyaságot, azonban az anyaság megállapítása körében a születés ténye az elsődleges, a meghatározó, de mód nyílik ennek megváltoztatására valamilyen jogi procedúra nyomán.

(2) Az előző pontban vázolt teória ellentéte a „biológiai-genetikai modell” (*genetic model*). Kiindulási alapja, hogy a szülő bizonyos jogosultságokkal rendelkezik genetikai utódja vonatkozásában, hiszen saját genetika állományát örökíti át, ami

²² KRISTA SIROLA: Are you my mother? Defending the rights of intended parents in gestational surrogacy agreements in Pennsylvania. *Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 2006/14, 135–136.

biológiailag külső és belső jegyekben is kifejezésre jut. Ebből fakadóan a személy egyfajta – a személyiségi jogokban gyökerező – „tulajdonosi érdekeltséggel” (*property interest*) bír saját genetikai állománya, örökítő anyaga, „tulajdonsága” vonatkozásában.²³ Kontinentális jogászai észjárás alapján ezt úgy lehet értelmezni, hogy a személy személyiségének egy részét örökíti át az utódra, személyisége részét képezi az örökítő anyaga, az ivarsejtje, ami a személyhez fűződő jogok körében értékelhető. Az elmélet hiányossága azonban, hogy egyáltalán nem veszi figyelembe azt az intervallumot, ami a megtermékenyüléstől a gyermek megszületéséig terjed, amíg a pótanya várandós a gyermekkel, ami szintén egy biológiai – jóllehet nem genetikai – történés, s nem tekinti mérvadónak az esetleges lelki kötődés kialakulását sem a pótanya-szülőanya és gyermek között.²⁴ Egész egyszerűen azt mondja: akie a nyersanyag, azé az abból létrejövő produktum.²⁵ A modell akkor alkalmazható egyértelműen, ha a pótanya genetikailag nem kötődik a gyermekhez, csak a kívánságszülők.

(3) Nem biológiai, sokkal inkább filozófiai talajon áll a „szándék-modell” (*intent model*). Az elképzelés szerint az a személy kapna szülői státuszt, akinek eredetileg szándékában állt, hogy gyermek jöjjön a világra, akinek az elhatározása elindította az utód-nemzési folyamatot. Ők pedig minden esetben a gyermek után vágyakozó kívánságszülők, szándékuk bizonyítéka a pótanyasági szerződés.²⁶ Ahogy az később bemutatásra kerül, több jogeset és jogszabály támasztja alá az elméletet, ugyanakkor tagadhatatlannal vannak korlátai is. Meddig terjeszkedhet a felek szándéka? Negligálhatják-e a felek korlátok nélkül a szülőség tradicionális társadalmi-szociális felfogását, a reprodukció hagyományos formáit, vagy átalakulásra kényszeríthetik-e a meglévő jogi környezetet?²⁷ A „szándékteszti” általában a kevésbé konzervatív államokban állja meg a helyét, amelyek nyitottabbak a nem-tradicionális családmodellek elismerése terén.

(4) A „szándékmodell” kiegészítéseként foghatjuk fel ún. „*prenatális adaptáció*” *teóriáját*, amivel gyakorlatiasabb síkon tudjuk megragadni a kérdést. A nézetrendszer szintén a gyermek megszületésére, felnevelésére irányuló emberi, szülői akarrattal áll összefüggésben. Egy pótanya azért vállalja a terhességet, s egyezik meg a kívánságszülőkkel, hogy a szülői jogosultságokat és kötelezettségeket átengedje nekik, így semmiféle jogosultsága és kötelezettsége nem lehet a gyermekkel szemben – hasonlóan az örökbeadónak egy örökbefogadásról szóló jogerős döntés után. Magának az örökbeadás szándékának a kinyilvánítása itt a gyermek fogantatása, születése előtt történik.

²³ GILLERS i. m. 700. Egy ügyben döntő jelentőséget tulajdonított a bíróság annak az álláspontnak, miszerint a felmenők-lemenők meghatározó sajátossága, hogy közös őstől származnak, s genetikai jellegzettségeik is közösek, amelyhez képest a születés ténye másodlagos. A jogi anyaságot így elsősorban a genetikai származás határozza meg. Ld. részletesen: Belisto v. Clark. *Ohio Miscellaneous Reports*, 2nd Series, 1994/67, 54.

²⁴ EMILY JACKSON: *Regulating reproduction: law, technology and autonomy*. Oxford: Hart Publishing, 2001, 267.

²⁵ GILLERS i. m. 705.

²⁶ GILLERS i. m. 702. Egyértelműen megfogalmazódott Kalifornia állam vezető jogeseteiben: Johnson v. Calvert; In re marriage of Moshetta; In Re marriage of Buzzanca. Ld. 62. lj.

²⁷ EMILY STARK: Born to no mother: In re Roberto D. B. and equal protection for gestational surrogates rebutting maternity. *Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 2008/16, 296–297.

(5) Adott a továbbiakban az ún. „*érzelmi befektetés modell*” (*property model*), ami eredetileg a hagyományos gyermek-elhelyezési vitákkal összefüggésben alakult ki. Kiindulási alapja, hogy a szülő a gyermek vállalásával, nevelésével érzelmi munkát, emocionális befektetést végez, erőfeszítéseket tesz a gyermek szeretete, nevelése érdekében, aminek jutalma, következménye a szülői státusz, a szülői felügyeleti jog elismerésében nyilvánul meg. Munkát fektet be, aminek nyomán quasi tulajdonosi jogokkal kell, hogy rendelkezzen a gyermek vonatkozásában,²⁸ s ez a szülői felügyeleti jogban manifesztálódik. Csak az érzelmi befektetés számít, a pénzügyi, genetikai nem. Mindezek alapján mindig a szülőanya – jelen esetben a pótyanya – szülői státuszát kell elismerni, hiszen egy születés utáni esetleges jogvitában figyelembe kell venni különleges kapcsolatát a gyermekkel a terhesség ideje alatt, ami az ő érzelmi befektetését növeli.²⁹

(6) Érdekes teóriát kapunk az ún. „*munkamodell*” (*labor theory*)³⁰ alapján, ami leginkább a visszterhesen vállalt béranyaságot támaszthatja alá. Alapjában véve a locke-i tulajdoni elméletre vezethető vissza. Amit az ember saját személyének munkájával kiemel abból az állapotból, amelyben a természet hagyta, munkájával összevegyíti, hozzátesz valamit, akkor az már az övé, az ő tulajdona lesz.³¹ A munka befektetésének jutalma, gyümölcse a tulajdon. A vitás szülői státusszal annak feltételezésével kapcsolható össze, hogy a várandósság és a gyermekszülés fizikailag is munkát igényel, s azt a személyt kell szülőként elismerni, aki a végső eredmény érdekében munkát végzett, tehát a pótyanyát.³² Eltérően azonban az érzelmi befektetés elméletől, napjaink gazdasági felfogásának megfelelően a személy munkája elidegeníthető, azt más érdekében is lehet végezni ellenszolgáltatásért cserébe. S így tesz a béranya is. Azért *nem* ő a szülő jogilag, mert munkaerejét a kívánságszülők szolgáltatába állította.³³ A teória élesen felveti szinte az összes, a béranyasággal szemben kifejtett és később tárgyalandó aggályokat. Legkritikusabb pontja, hogy a reprodukciós képesség elidegeníthető-e? Személytelen, s inkább dologi jogias felfogásról van szó, nem számol kellőképpen azzal, hogy a „reprodukciós munka” eredménye – más munkától eltérően – nem egy tárgy, dolog, hanem minden esetben személy.

(7) A fent kifejtett megközelítési lehetőségeket egészítheti ki, ill. kísérheti a „*gyermek legfőbb érdekének*” *modellje* (*best interest of the child*), amivel az egyes elméletek

²⁸ KATHARINE K. BAKER: Property rules meet feminist needs: respecting autonomy by valuing connection. *Ohio State Law Journal*, 1998/59, 1580–1581.

²⁹ GILLERS i. m. 705.

³⁰ Megjegyzendő, hogy az angol „*labor*” vagy „*labour*” szónak a „munka” mellett létezik egy másik jelentéstartalma: „szülés”, „vajúdás”.

³¹ JOHN LOCKE: *Értekezés a polgári kormányzatról*. Ford. Endreffy Zoltán. Budapest: Gondolat, 1986, 58.

³² E. GARY SPITKO: The constitutional function of biological paternity: Evidence of the biological mother's consent to the biological father's co-parenting of her child. *Arizona Law Review*, 2006/48, 141.; RUTH MACKLIN: Artificial means of reproduction and our understanding of the family. In HUGH LAFOLLETTE (szerk.): *Ethics in practice: an anthology*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2002, 182. Adódik a párhuzam a feldolgozás dologi jogi kategóriájával, amikor valaki idegen anyagból munkájával új dolgot hoz létre, aminek az értéke az eredeti anyag értékét lényegesen meghaladja, s akkor a feldolgozó lesz tulajdonos, és csak az anyag értékét kell megtérítenie az anyag eredeti tulajdonosának.

³³ GILLERS i. m. 710.

hiányosságait indokolt lehet korrigálni is. „Baby M” ügyében ez utóbbi történt, a bíróság a tradicionális „szülőanyamodell” talaján állt, végül mégsem a szülőanya-béryanya lett jogilag szülő, hanem a gyermek legfőbb érdeke alapján – figyelembe véve testi, érzelmi fejlődését, a szülők alkalmasságát, körülményeit – a kívánságszülők lettek azok.

IV. Jogi szabályozás az Egyesült Államokban

A dajkaanyaság-béryanyság jogi megítélése az *Egyesült Államokban* nagymértékben heterogén: a skála egyik végén helyezkednek el az olyan államok, ahol a pótanyságot szolgáltatásként fogják fel, amire szerződéses kötelezettséget lehet vállalni – akár visszterhesen –, s ügynökségek szakosodnak a közvetítésre a leendő szülők és a béryanák között.³⁴ Itt a gyakorlatban is érvényesülnek az előbb bemutatott elméleti konstrukciók. A skála másik végén található azok a tagállamok, amelyek jogi szabályozása teljes mértékben tiltja és bünteti a pótanyságot, mondván, az tulajdonképpen gyermek-kereskedelemre (*baby-selling*) irányul, vagy közrendbe (*public policy*) ütközik. Egyértelműen és kifejezetten megengedi Arkansas,³⁵ Florida,³⁶ Illinois,³⁷ Kalifornia,³⁸ Nevada,³⁹ New Hampshire,⁴⁰ New Jersey,⁴¹ North Dakota,⁴² Texas,⁴³ Utah,⁴⁴ Virginia,⁴⁵ Washington állam⁴⁶ – noha ezen államok többségében is léteznek bizonyos feltételek, korlátozások. A továbbiakban a dolgozat *összefoglalóan* mutatja be a pótanyságra vonatkozó egyes jogszabályhelyek lényegi rendelkezéseit:

(1) *Arkansas* egyike azoknak az államoknak, ahol a legkevésbé korlátozza a jogalkotó a felek autonómiáját a kérdésben. A szabályozás egy egyszerű, de kétségtelenül nem megszokott keretbe illeszti a szülői státusz kérdését, azt ugyanis az apaság felől közelíti meg, ahhoz igazítja. A gyermek apja minden esetben a genetikai apa (kívánságapa), anyja pedig az ő házastársa (kívánságánya). Ha nincs a kívánságapának házastársa, akkor egyedül ő lesz szülő, továbbá, ha a kívánságánya egyedülállóként – donor igénybevételével – szeretne ilyen módon gyermeket, akkor ő szintén egyedül nyer szülői státuszt. A jogszabályok nem adnak lehetőséget a pótanának arra, hogy meggondolja magát, a felek szerződésének megfelelően mindig a kívánság-

³⁴ CAHN i. m. 99.

³⁵ Arkansas Code, 9-10-201.

³⁶ Florida Code, 742. 15.

³⁷ Illinois Code, 750. 47.

³⁸ Jogszabály ugyan nem szól róla, de – ahogy alább bemutatásra kerül – a felsőbbbírósi esetjog alapján minden tekintetben elfogadott.

³⁹ Nevada Code, 126. 045.

⁴⁰ New Hampshire Code, 168-B.

⁴¹ A felsőbbbírósi esetjog alapján – ahogy alább bemutatásra kerül – az *ingyenes* forma teljes mértékben elfogadott.

⁴² North Dakota Century Code, 14-18-08.

⁴³ Texas Family Code, 160. 754.

⁴⁴ Utah Code, 78B-15-801.

⁴⁵ Virginia Code, 20-9-156.

⁴⁶ Washington Code, 26-26-230.

szülők lesznek jogilag szülők, őket kell anyakönyvezni. A „szándék-modell” itt jogszabályi szinten is megjelenik, minden esetben a kívánságszülők szándéka a mérvadó, irreleváns, hogy eredetileg a pótanya szolgáltatott-e petesejtet az eljáráshoz, tehát genetikailag kötődik-e a gyermekhez.⁴⁷ A rendelkezések lefedik az összes eshetőséget, ezzel elkerülük a jogviták során bekövetkező bizonytalanságot. Megjegyzendő továbbá, hogy eltérően a többi megengedett szabályozással rendelkező tagállamtól, Arkansas állam joga nem követeli meg, hogy a kívánságszülők házasságban legyenek, így a pótanyaság igénybe vehető egyedülálló személy, valamint azonos nemű párok esetében is.

(2) *Florida* állam részletes, logikus szabályozást ad mind a szerződés, mind a szülői státusz vonatkozásában. *Teljes* pótanyaság esetében – amikor a pótanya és a gyermek között nincs genetikai kapcsolat – kifejezetten a „szándék-modell” érvényesül. A szerződés csak akkor minősül kikényszeríthetőnek, ha a felek betöltötték tizennyolcadik életévüket, a kívánságszülők házasságban, s legalább egyikük genetikailag kötődik a születendő gyermekhez. Kötelező tartalmi eleme a szerződésnek a pótanya nyilatkozata arra vonatkozóan, hogy nem formál igény szülői felügyeleti jogra a gyermek születése után, valamint a kívánságszülők nyilatkozata, hogy szülői státuszukat nem teszi attól függővé, hogy a gyermek egészséges-e, vagy fogyatékkal született-e. A szerződés nem lehet visszterhes jellegű, a pótanya csak az ésszerűen felmerülő jogi, orvosi költségekre, életvitelében bekövetkező változások miatt felmerülő költségekre, valamint egy esetleges keresetkiesés megtérítésére tarthat igényt. A kívánságszülőknek a gyermek születése után meg kell indítaniuk egy külön eljárást (*expedited affirmation of parental status*), melynek során a bíróság megvizsgálja a szerződést, s amennyiben azt a jogszabálynak megfelelőnek találja, a felek meghallgatása után végzésében a kívánságszülőket nyilvánítja jogilag szülőkké.⁴⁸ *Részleges* pótanyaság esetén, amikor a pótanya petesejtet is adományoz a folyamathoz, *Florida* joga a kérdést az örökbefogadás keretein belül oldja meg, így megfigyelhetők a „prenatális adopción” teóriájának nyomai. A felek szerződést kötnek itt is (*preplanned adoption agreement*), amelyben a pótanya vállalja, hogy a gyermek születése után lemond szülői felügyeleti jogáról a kívánságszülők javára. Az előzőekhez képest a jelentős különbség az, hogy a jogviszony fennállása alatt a felek bármikor meggondolhatják magukat – a pótanya egészen a gyermek születését követően negyvennyolc órával –, ekkor a pótanya lesz jogilag anya, viszont nem az ő férje – ha van – lesz apa a hagyományos apasági vélelem alapján, hanem a kívánságapa, akitől a gyermek fele részben származik.⁴⁹ Az apai státusz felől megközelítve tehát a „genetikai modell” győzedelmeskedik.

(3) *Illinois* államban kizárólag a *teljes* pótanyaság megengedett, tehát a pótanya genetikailag nem kötődhet a gyermekhez, viszont legalább az egyik kívánságszülőnél a genetikai kapcsolatot a jogszabály megköveteli. További követelmény, hogy a pótanya huszonegy évnél idősebb, s legalább egy saját gyermeknek már életet adott. Ezen kívül a jogszabály meglehetősen részletességgel szabályozza a szerződés tartalmi elemeit, a

⁴⁷ Arkansas Code, 9-10-201.

⁴⁸ Florida Code, 742.15., 742.16.

⁴⁹ Florida Code, 63.213.

felek jogait és kötelezettségeit. Ehhez képest figyelemre méltó, hogy nem várja el a kívánságszülők részéről, hogy házások legyenek, valamint az ésszerű költségek megtérítésén kívül teret ad a visszerhességnek is, azonban ezt is az ésszerűség követelményéhez köti. Jogilag minden esetben automatikusan a kívánságszülő nyer szülői státuszt a gyermek születése után. Ha utóbb bebizonyosodik, hogy a szerződés alakilag vagy tartalmilag hibás volt, s ezért nem kikényszeríthető, az ebből eredő jogvitában is a felek eredeti *szándéka* a mérvadó.⁵⁰

(4) *Nevada* államban a szabályozás szűkszavú, de jogszabály nevesíti a pótanysági szerződést, ami érvényes és kikényszeríthető, ennek feltétele, hogy a kívánságszülők házások legyenek. Minden esetben ők tekintendők jogilag szülőknak. A pótanynak a szolgáltatásért pénz vagy egyéb ellenérték nem jár, csupán költségtérítésre tarthat igényt.⁵¹

(5) *New Hampshire* joga szerint a pótanyságra irányuló szerződés megkötését be kell jelenteni az illetékes bíróságnak, ami rövid időn belül meghallgatja a feleket, megvizsgálja a szerződést – erre vonatkozóan részletes szabályokat találunk –, s a megállapodás csak ezek után léphet hatályba. Minden esetben kizárólag a kívánságapa ivarsejtjével történhet a megtermékenyítés, s a kívánságanyának vagy magának a pótanynak kell a petesejtet adnia az eljáráshoz, egyéb megoldás, donor nem vehető igénybe. Követelmény továbbá minimum fél éves helyben lakás, valamint a kívánságszülők részéről a házasság. A pótanynak igazolnia kell, hogy legalább egy gyermeket már világra hozott. Részére fizetség nem jár e szolgáltatásáért, csak költségtérítés. Minden esetben automatikusan a kívánságszülők lesznek jogilag szülők, azonban a pótanynak biztosít a jogszabály egy hetvenkét órás intervallumot a gyermek születése után, ameddig meggondolhatja magát. Ekkor pedig Florida államhoz hasonlóan a pótanya lesz jogilag anya, s – eltérően Floridától – a hagyományos apasági vélelem alapján pótanya férje – ha van – az apa.⁵²

(6) *New Jersey* speciális annyiban, hogy a „Baby M” ügyében érvényre juttatott konzervatív felfogás ellenére az eset utáni jogalkotási hullám az államot érdekes módon nem érte el. Jogszabály nem szól a pótanyságról, de jelenleg a *felsőbírósági* esetjog alapján egyértelmű, hogy ingyenes jelleggel megengedett annak *teljes* formája, tehát amikor a pótanya genetikailag nem kötődik a gyermekhez.⁵³ De a pótanya így is csak a gyermek születése után mondhat le róla, a kívánságszülők ekkor kérhetik szülői státuszuk elismerését,⁵⁴ s ebben a vonatkozásban hasonlít az örökbefogadásra az eljárás.

(7) *North Dakota* szabályozása szűkszavú, csak a teljes pótanyság megengedett, a pótanya genetikailag nem kötődhet a gyermekhez, s minden esetben a kívánságszülők nyernek jogilag szülői státuszt.⁵⁵

⁵⁰ Illinois Code, 750. 47.

⁵¹ Nevada Code, 126.045.

⁵² New Hampshire Code, 168-B:1.-168-B:32.

⁵³ NOA BEN-ASHER: The curing law: On the evolution of baby-making markets. *Cardozo Law Review*, 2009/30, 1903.

⁵⁴ Ld. részletesen: A.H.W. v. G.H.B. *Atlantic Reporter*, 2nd Series, 2000/772, 948.

⁵⁵ North Dakota Century Code, 14-18-08.

(8) *Texas* állam részletesen szabályozza a kérdést. Csak a teljes pótanyaságot fogadja el, a kívánságszülőknek házásoknak kell lenniük, s a szerződés hatályba lépése itt is bírósági eljáráshoz és engedélyhez kötött. A jogalkotó a gyermek megszületése után is beépített a szabályozásba egy bírósági eljárást, ekkor ugyanis a kívánságszülőknek kérelmezniük kell egy végzést, amelyben a bíróság mondja ki, hogy jogilag ők a gyermek szülei. Ha ezt bármilyen okból elmulasztják, akkor a pótanya kezdeményezheti, s a kívánságszülők így is – kikényszerített – szülői státuszt kapnak. A pótanyának itt is legalább egy gyermekkel már rendelkeznie kell. S nincs kifejezetten kizárva, hogy nem fogadhat el ellenértéket – a költségei megtérítésén kívül – ezért a tevékenységéért,⁵⁶ tehát a kommerciális formát nem tiltja a jogalkotó.

(9) *Utah* államban szintén csak a teljes pótanyaság megengedett, sem a pótanya, sem az ő férje nem szolgáltatathat ivarsejtet a folyamathoz. A jogszabály külön kiemeli feltételként a huszonegyedik életév betöltését, a kívánságszülők házasságát. Az állam joga bírói kontrollt ír elő a megállapodás hatályba lépését illetően. Érdekeség, hogy a pótanya költségeinek megtérítésén kívül egyéb vagyoni előny is nyújtható neki – tehát a kereskedelmi jelleg elfogadott –, de ennek az összegnek is ésszerűnek kell lennie, amit a bíróság vizsgál. Texashoz hasonlóan a gyermek születése után a kívánságszülőknek kérelmezniük kell a bíróságon annak megállapítását, hogy ők a gyermek szülei, s csak ez alapján jegyzik be őket az anyakönyvbe.⁵⁷

(10) *Virginia* állam kizárólag az ingyenes formát ismeri el, de költségek megtérítése lehetséges a pótanya számára, s előírás, hogy legalább egy saját gyermekkel már rendelkeznie kell. A kívánságszülőknek házásoknak kell lenniük, egyiküknek genetikailag is kötődnie kell a gyermekhez, s kifejezett előírás, hogy a szülői státuszukat nem tehetik függővé a gyermek esetleges fogyatékoságától. Nincsen kizárva, hogy a pótanya szolgáltatson petesejtet az eljáráshoz, ebben az esetben viszont meggondolhatja magát, s felszámolhatja a szerződéses jogviszonyt.⁵⁸

(11) *Washington állam* specifikuma egyfelől, hogy igen szűkszavúan szól a kérdéstről, másfelől pedig a visszterhes béranyasági megállapodást büntetni rendeli, míg az ingyenes forma lehetséges, azonban ha vita támad a felek között a már megszületett gyermeket illetően, a jog hagyományos gyermek-elhelyezési ügynek tekinti az esetet.⁵⁹

(12) *Kalifornia* állam *laissez-faire* szabályozása már-már legendásnak mondható.⁶⁰ A pótanyaságra vonatkozó jogszabály nincs, az kizárólag a *felsőbírósági* esetjogon alapul, ami egyértelműen elismeri e szerződések kikényszeríthetőségét. A közvetítő ügynökségek szinte korlátozásoktól mentesen fejthetik ki tevékenységüket,⁶¹ s a szerződés visszterhessége tekintetében sincs megszorítás. A bírói gyakorlat mára már

⁵⁶ Texas Family Code, 160.751 – 160.763.

⁵⁷ Utah Code 78B-15-801 – 78B-15-808.

⁵⁸ Virginia Code 20-159 – 20-163.

⁵⁹ Washington Code 26.26.210 – 26.26.260.

⁶⁰ HOFMAN i. m. 455.

⁶¹ A honlapjaikon közzétett béranyákról készült fotók és a béranyák személyes profilja alapján lehet kiválasztani a legmegfelelőbbet, a legszimpatikusabbat. A honlapokon elérhető szerződés minta, valamint díjtáblázat is. Lásd például: www.surrogatealternatives.com/surrogates.htm

egyöntetűen a „szándékmodell” követi – annak elméleti kialakulásához nagymértékben hozzá is járult –, tekintet nélkül arra, hogy a kívánságszülő házas, egyedülálló, heteroszexuális vagy homoszexuális. Az anyakönyvezéshez viszont szükséges egy, még a gyermek megszületése előtt kibocsátott bírói végzés (*pre-birth order*), ami a kívánságszülőket nevezi meg a gyermek szüleineként.⁶²

Összességében a megengedő gyakorlatot folytató államok jogi szabályozásáról elmondható, hogy: *korhatárt* szabnak a jogszabályok, ami vagy kifejezetten a pótanyságra vonatkozó, vagy a művi megtermékenyítésről szóló rendelkezésekben található. Ez általában a nagykorúsághoz és a teljes cselekvőképességhez kötődik. Továbbá *orvosi indikáció* alapján, ultima ratio jelleggel lehet csak igénybe venni, s az egészségügyi intézményben mindig vizsgálják a felek, különösen a pótanya fizikai és pszichikai alkalmasságát. Majdnem az összes tagállam feltételként szabja, hogy a

⁶² Több jogszerűen keresztül alakult ki a jelenlegi helyzet: A *Johnson v. Calvert*-ügyben orvosi indikáció miatt a kívánságszülők ivarsejteiből hoztak létre embriót in vitro, s ültették be a pótanya méhében, aki így genetikailag nem kötődött a gyermekhez. A gyermek megszületése után a pótanya úgy döntött, hogy meg kívánja tartani, ezért nem adta át a kívánságszülőknek. Tehát a szülőanyaság és a genetikai anyaság konkurált egymással. A kaliforniai Supreme Court kimondta: mindkét nő természetes, biológiai anyja (natural mother) a gyermeknek, az egyik szülőanya, a másik genetikai anya, de jogilag csupán egy anya lehetséges. A játszma tehát döntetlen, ügödöntő tényező (a bíróság a sportból jól ismert „*tie-breaker*” kifejezést használja) pedig a gyermek fogamzásakor meglévő eredeti *szándék, akarat, cél* („*intent*”), hogy eredetileg mire irányult a szerződés, kinek a szándéka, elhatározása kezdeményezte azt a folyamatot, amelynek a végén egy gyermek született. Márpedig eredetileg a pótanya nem kívánt anya lenni, a kívánságanya igen, ezért e szándékát elismerve a bíróság neki ítélte a gyermeket, s ő kapott szülői státuszt. Fontos azonban megjegyezni, hogy a szándék csak akkor kap ügödöntő szerepet, ha mindkét fél azonosan erős biológiai kapcsolattal – egyfelől a gyermek megszülése, másfelől genetikai kapcsolat a gyermekkel – rendelkezik a gyermek vonatkozásában, s ezek egymással szemben versengenek. Ld. részletesen: *Johnson v. Calvert. Pacific Reporter, 2nd Series, 1993/851, 776. Az In Re Marriage of Moschetta*- esetben a kívánságanya ivarsejtjével termékenyítették meg a pótanya petesejtjét, a kívánságanya egészségügyi okokból nem adhattott ivarsejtet. Megállapodásuk szerint a pótanya hozzájárult ahhoz, hogy a kívánságanya örökre fogadhassa a gyermeket. A Moschetta házaspár a terhesség alatt elvált, a pótanya pedig meg akarta tartani a gyermeket. A kívánságanya fordult bírósághoz, ami végül lezögezte: a *Johnson v. Calvert*-ügyben kidolgozott „szándékmodell” itt azért nem érvényesülhet, mert a béranya szülő- és genetikai anyja is a gyermeknek, a kívánságanya genetikai kapcsolatot nem tud felmutatni. Az örökbefogadás szabályai pedig egy ideig lehetővé teszik a szülőanyának, hogy meggondolja magát, s ez a jogosultság a pótanját is meg kell illesse. Jogilag tehát a pótanya nyert anyai státuszt, a kívánságanya – a genetikai kapcsolat miatt – pedig apait, a bíróság a továbbiakban gyermek-elhelyezési ügyként kezelte az esetet, a gyermek végül az apjánál lett elhelyezve. Ld. részletesen: *In Re Marriage of Moschetta. California Reporter, 2nd Series, 1994/30, 893. Végül: Az In Re Marriage of Buzzanca*-ügyben a házaspárnak egészségügyi problémák miatt a megoldást szintén csak a pótanya igénybevétele jelenthette. Mindketten meddők voltak, s ezért donor petesejt lett megtermékenyítve donor himivarsejttel, a pótanya pedig a gyermek kihordására vállalkozott. A házaspár a terhesség alatt elvált, a kívánságanya gyermektartást követelt volt férjétől, de ő a továbbiakban jogilag semmiféle kapcsolatot nem akart a születendő gyermekkel, azzal érvelt, hogy genetikailag nem az övé, s nem is a házastársáé, még csak nem is házastársa szülte meg. Ezzel az érveléssel az első fokon eljáró bíróság egyetértett, s kimondta: a gyermeknek jogilag nincsenek szülei. Végül a jogerős döntésben a Court of Appeal helyre tette ezt az abszurdumot: amennyiben egy meddő házaspár a reprodukciós technikák igénybevételel előidézti egy gyermek fogantatását azzal a szándékkal, hogy szülő legyen, akkor jogilag e házaspárt kell a gyermek szüleinek, anyjának és apjának tekinteni, függetlenül a genetikai kapcsolattól. Ld. részletesen: *In Re Marriage of Buzzanca. California Reporter, 2nd Series, 1998/72, 280.*

kívánságszülőknek *házasoknak* kell lenniük, ami bizonyos értelemben a tradicionális családmódel mellett szóló kitétel. Gyakori előírás a *genetikai kapcsolat* megkövetelése, hogy legalább az egyik kívánságszülő ivarsejtjéből foganjon a gyermek, tehát legalább fele részben az egyik kívánságszülőtől származzon. De gyakori a pótanya oldalán a genetikai kapcsolat kizárása is. Néhány állam biztosítja a jogot a pótanyának, hogy *meggondolja* magát a gyermek megszületését követően, ami bizonyos esetekben hasonló az örökbefogadásnál jelen lévő gondolkodási periódushoz. S nem véletlenül került bele több tagállam jogszabályába, hogy a pótanyának már rendelkeznie kell *saját gyermekkel*, hiszen így könnyebben kiküszöbölhető az, hogy a pótanya a születést követően meggondolja magát, s nem adja át a gyermeket. Néhány állam *bírói kontroll* alá helyezni magát a szerződést, s a szülői státusz sem áll be automatikusan, hanem bírói eljárás alapján. Élesen el kell egymástól határolni az *ingyenes* és a *viszterhes* formát. Utóbbi esetén a pótanya-béranya ellenértéket, anyagi előnyt kap cserébe a szolgálataiért a kívánságszülőtől, ami szabad megállapodás tárgya, ill. a közvetítő ügynökségek árszabása határozza meg.⁶³ Ingyenes formánál altruisztikus szándék vezérli a pótanyát-dajkaanyát, de ésszerű költségeinek megtérítésére igényt tarthat, ami összességében viszonylag magas is lehet: magába foglalhatja az orvosi, jogi költségeket; életbiztosítást; ruházati költségeket; keresetkiesést arra az időre, amíg dolgozni nem tud; s egyéb járulékos költségeket is.

Látható, hogy egyes tagállamok elismerik a pótanyaságra irányuló megállapodások érvényességét, ennek ellenére az ország más tagállamai büntetőjogi szankciók kiállításba helyezésével tiltják. *Michigan* államban azon túl, hogy semmis a szerződés, akár 5 évig terjedő szabadságvesztéssel is büntethető az, aki részt vesz benne.⁶⁴ *New York* állam és *Washington D.C.* joga szerint közrendbe (*public policy*) ütközik, s a visszterhes formáját büntetni rendeli,⁶⁵ ahogy *Washington állam* is, de ez utóbbiban az ingyenes forma már kifejezetten megengedett.⁶⁶ A két véglet között vannak tagállamok, amelyek jogi szabályozása ugyan nevesíti a szerződést, semmisnek tekinti azt, de egyéb jogkövetkezményt és szankciót nem kapcsol hozzá.⁶⁷ Gyakori, hogy a tagállam

⁶³ Egy kaliforniai ügynökség *becsült* költségtáblázata alapján USA-dollárban ez a következők szerint alakulhat. Közvetítői díj: 10 000 USA-dollár; *béranya díja*: 20–25 000; egészségbiztosítás és életbiztosítás: 2 000–5 000; a beavatkozást végző klinika díja: 15 000; gyógyszerköltség: 3 000 s több egyéb kiegészítő díjtételek. Teljes egészében, szabályozott keretek között 60–80 000 USA-dollárt tesz ki az egész eljárás, amelyben a béranya díjazása csupán egy tétel, összességében a többi meghaladja azt. Ld. például: www.surrogatemothers.com/expense.html vagy www.surrogatealternatives.com/fees.htm.

⁶⁴ Michigan Code, 722.857 – 722.861. Érdeklése a szabályozásnak, hogy ha mégis egy ilyen eljárás nyomán születne gyermek, a családi jogállás kérdésében a „gyermek legfőbb érdeke” (best interest) alapján döntene a bíróság.

⁶⁵ New York Code Domestic Relations, 8.122; District of Columbia Code, 16-402.

⁶⁶ Washington Code, 26.26.210 – 26.26. 260.

⁶⁷ Ilyen tagállami szabályozás található: *Arizona* államban, Arizona Code, 25-218. De itt érdekesség, hogy egy esetben a bíróság eltekintett a tiltó szabályozástól, mivel az egyenlő bánásmód sérelmére hivatkozva alkotmányellenesnek tartotta azt. Ld. részletesen: Soos v. Superior Court of the State of Arizona. *Pacific Reporter*, 2nd Series, 897 (1994) 1356. *Indiana* államban, Indiana Code, 31-20-1-1.; *Kentucky* államban, Kentucky Code, 199.590.; *Louisiana* államban, Louisiana Code, 9:2713.; *Nebraska* államban, Nebraska Code, 25-21, 200. *Tennessee* államban jogszabály nevesíti a szerződést, azonban kifejezetten nem szabályozza, nem mondja ki, hogy milyen jogkövetkezményei lehetnek. Tennessee Code, 36-1-102(48).

joga hallgat a kérdésben, jogszabály nem szól róla egyáltalán, így a helyzet meglehetősen bizonytalan, s az ilyen esetekben hozott bírói döntések – ha vannak – rendezik a gyermek és a szülők helyzetét, vagy elismerve a szerződés érvényességét valamilyen módon, vagy nem.⁶⁸

Megemlítendő, hogy 1973-ban szövetségi szinten létrehozták az ún. „*Uniform Parentage Act*”-et (UPA), amit 2002-ben átdolgoztak, 1988-ban pedig megalkották az – az azóta már visszavont, s a 2002-es UPA-ba beépített – ún. „*Uniform Status of Children of Assisted Conception Act*”-et (USCACA). Ezek kétféle variációt kínálnak fel a tagállamok számára elfogadásra, a szerződés semmiségét, vagy bizonyos feltételek melletti engedélyezését, s rendezik a gyermek családi jogállását is. Kevés tagállam élt az elfogadás lehetőségével, noha saját hatáskörben alkotott szabályaik nagyon hasonlóak az UPA opcionális lehetőségeihez.⁶⁹

A gyakorlati megvalósítást tekintve 2008-ban az amerikai szülész-nőgyógyász kamara (*American College of Obstetricians and Gynecologist, ACOG*) fogalmazott meg ajánlást tagjai számára a pótnyassággal kapcsolatban.⁷⁰ Ennek lényegi rendelkezési a következők: Az eljárást csak orvosi indikáció miatt lehet igénybe venni, kényelmi szempont nem játszhat szerepet, s széles körben tájékoztatni kell a feleket a pótnyassággal együtt járó – esetlegesen hosszabb távú – fizikai és pszichikai kockázatokról, amelyek őket és a születendő gyermeket érinthetik. Ebből fakadóan az eljárás kezdetekor orvosi és pszichológiai vizsgálatokon kell részt venniük a feleknek. Törekedni kell arra, hogy az orvos csak olyan közvetítő ügynökséget javasoljon, amely megfelel bizonyos etikai feltételeknek, s munkáját nonprofit módon végzi. Az orvos csak a szakos díjazásra tarthat igényt, s párbeszédre kell ösztönöznie a feleket, hogy megállapodásuk minden részletét tárgyalják át. Fontos továbbá, hogy amennyiben visszerhes a pótnyasságra irányuló szerződés, a fizetség nem tehető függővé a gyermek sikeres kihordásától és megszületésétől, valamint a gyermek egészségességétől – tehát nem lehet neki „sikerdíj” jellege –, az anyagi ellenszolgáltatás a gyermek kihordásáért, az

⁶⁸ A helyzetet nehezíti, hogy a jogrendszer sajátosságából fakadóan csak a *felsőbíróságok* döntései teremtenek követendő precedenst. A fent már bemutatott *Kalifornia* és *New Jersey* állam felsőbírószági esetjoga teljes mértékben egyértelmű a kérdésben. Elismerte a szerződés érvényességét a bíróság *Pennsylvania* államban, *J.F. v. D.B. Pennsylvania District and County Reports*, 4th Series 1, 66 (2004) 4.; *Ohio* államban, *Belisto v. Clark. Ohio Miscellaneous Reports*, 2nd Series, 67 (1994) 54.; *Maryland* államban, *In re Roberto d.B. Atlantic Reporter*, 2nd Series, 923 (2007) 115.; *Massachusetts* államban, *Culliton v. Beth Israel Deaconess Medical Center. North Eastern Reporter*, 2nd Series, 756 (2001) 1133.; s azonos nemű párok között *Connecticut* államban is a *Cassidy v. Williams* ügyben, *William C. Duncan: August 2008 Case Summaries. Marriage Law Digest*, 5 (2008) 1. Bizonytalan a helyzet *Iowa* államban, amely szabályozása büntetni rendeli az emberkereskedelmet, ez alól kivételként nevesíti a pótnyassági szerződéseket, de egyéb megfontolást a jogszabály nem tartalmaz. *Iowa Code*, 710.11. *Kansas* államban az államügyész bocsátott ki állásfoglalást, amelyből azt a következtetést lehet levonni, hogy egy pótnyassági szerződés nem lenne kikényszeríthető, *Office of the Attorney General of the State of Kansas*, No. 96-73 (1996). *Kentucky*-ban szintén egy államügyészi állásfoglalás alapján valószínűsíthető, hogy az ingyenes forma megengedett, *Office of the Attorney General of the State of Kentucky*, No. 81-18 (1981).

⁶⁹ SHAPO i. m. 475. Az UPA (2002) pótnyasságról szóló fejezete mintául szolgált Texas és Utah állam számára, s *Kalifornia* állam esetjoga is nagymértékben támaszkodik rá.

⁷⁰ ACOG Committee Opinion No. 397: Surrogate motherhood. *Obstetrics & Gynecology*, 111 (2008) 465–470.

ezzel járó erőfeszítésekért és kockázatvállalásokért, valamint jövedelemkiesésért járhat. Az orvosnak kerülnie kell az olyan eseteket, amelyek ellenkeznek szakmai és etikai meggyőződésével, nem vehet részt olyan megállapodásokban, amelyekben az anyagi ellenszolgáltatás valószínűsíthetően valamelyik szerződő fél sérelmével járna.⁷¹ Összességében elmondható, hogy az ajánlás alapján – amennyiben egy egészségügyi intézmény követi – az orvosnak *etikai* felelőssége van, hogy egyebek mellett a pótnyaságra irányuló megállapodás esetén annak előnyeit és hátrányait mérlegelje, s erről a feleket széles körben tájékoztassa.

V. Szemelvények Európából

Anglia azon európai területek egyike, amelyik megengedi a pótnyaságot, rendezése részben jogszabályokon, részben etikai dokumentumokon alapul. 1985-ben – az Egyesült Államokhoz hasonlóan – jogi vákuumban történt az első eset: a béranya petesejtje lett megtermékenyítve a kívánságapa ivarsejtjével, s így a béranya genetikailag is kötődött a gyermekhez, szolgáltatásáért pénzt is kapott a kívánság szülőtől („*Baby Cotton ügye*).⁷² A parlament az anyaság piacosításától való félelmétől vezérelve rohamtempóban fogadott el törvényt a kérdéstről (*Surrogacy Agreements Act, 1985*), amiben a pótnyaság visszterhes formáját megtiltotta, viszont az ingyenes pótnyasági-dajkaanyasági megállapodásokat elismerte, mint a meddőség miatti gyermektelenségnek egyfajta orvoslását. Így már jogilag átláthatóbb körülmények között, 1989-ben született az első gyermek teljes pótnyaság útján a *Bourn Hall Klinikán*.⁷³ Mindezekkel párhuzamosan a klinikán az eljárást érintő etikai irányelveket is kidolgoztak, majd 1990-ben a „*Human Fertilisation and Embryology Act*”-be (*HFE Act*), ill. annak 2008-as módosításába is bekerült a pótnyaság szabályozása, utalva az 1985-ös törvényre, s kiegészítve azt. A jelenlegi rendszer e jogszabályok, különböző etikai ajánlások és kódexek alapján épül fel, de tulajdonképpen ez utóbbiak azok, amelyek részletszabályokkal töltik ki a meglehetősen szűkszavú törvényi kereteket. Mindenesetre az 1990-es törvény életre hívta a „*Human Fertilisation and Embryology Hatóság*”-ot (*Human Fertilisation and Embryology Authority*), amely többek között a beavatkozást végző klinikák tevékenységét is kontrollálja. A pótnyaság ultima ratio jellegű gyakorlati megvalósításának feltétele, hogy csak olyan klinikán kezdhető meg az eljárás, amelyik a Hatóság engedélyével rendelkezik,⁷⁴ s a klinika kötelezettséget vállalt a Hatóság ún. „*Gyakorlati Kézikönyvében*” (*Code of*

⁷¹ AGOG Committee Opinion No. 397: Surrogate motherhood. *Obstetrics & Gynecology*, 2008/111, 467–469.

⁷² A béranya Kim Cotton 6 500 GBP-t kapott ellenszolgáltatásként, s később történetét 15 000 GBP-ért eladta egy magazinnak, majd a továbbiakban maga is többször hangot adott véleményének a bérnyasággal kapcsolatban. KIM COTTON: Surrogacy should pay. *British Medical Journal*, 2000/320, 928–929.

⁷³ Patrick Steptoe és Robert Edwards nevéhez fűződik, akik munkájának egyébként a világon az első anyatesten kívüli művi megtermékenyítéssel született „lombikbébi” is köszönhető. PETER R. BRINDSEN et al.: Treatment by in vitro fertilisation with surrogacy: experience of one British centre. *British Medical Journal*, 2000/320, 924.; PETER R. BRINDSEN: Surrogacy. In PETER R. BRINDSEN (szerk.): *A textbook of in vitro fertilization and assisted reproduction: the Bourn Hall guide to clinical and laboratory practice* (3rd Edition). New York: Parthenon Publishing, 2005, 393.

⁷⁴ BRINDSEN (2003) i. m. 484.

Practice) foglaltak betartására.⁷⁵ Továbbá az egészségügyi intézménynek saját etikai szabályzattal kell rendelkeznie, s mindezen felül e tevékenység folytatásához az egészségügyi miniszter jóváhagyása is szükséges.⁷⁶

A jelenleg hatályos *jogszabályok* szerint a dajkaanyaságra irányuló megállapodás nem kikényszeríthető jellegű, továbbá annak kereskedelmi formája tilos és büntetendő, ahogy közvetítése és reklámozása is. Mivel a szerződés nem kikényszeríthető, a dajkaanya mindvégig meggondolhatja magát a gyermek átadásáig, s ekkor jogilag ő kerül anyai státuszba.⁷⁷ Állami kontroll érvényesül, a gyermek születésétől számított hat hónapon belül – miután a dajkaanya a szerződésnek megfelelően átadta a gyermeket – bíróságnak kell határozatot hoznia, s ez alapján nyernek a kívánságszülők jogilag szülői státuszt. Ennek pedig feltétele, hogy: a kívánságszülők házasságban, regisztrált, vagy nem regisztrált kapcsolatban élnek; betöltötték tizennyolcadik életévüket; legalább egyikük genetikailag kötődik a gyermekhez; legalább egyikük állandó lakóhellyel rendelkezik az országban; a gyermek már velük él – tehát a dajkaanya már átadta; a dajkaanya beleegyezik mindebbe; a megállapodás ingyenes, kivéve az ésszerű költségek megtérítését. A bíróság e feltételek meglétén túl vizsgálja, hogy a felek szabad akaratukból, feltételek nélkül teszik-e meg nyilatkozataikat.⁷⁸

Érzelkelhető, hogy a jog a szülőanyaságot preferálja, függetlenül a genetikai kapcsolattól,⁷⁹ így jogilag elsőként mindig a dajkaanya nyer anyai státuszt, a férje, vagy regisztrált élettársa – ha van – pedig apait (ill. azonos nemű párok esetén szintén szülőit), a kívánságszülők kizárólag a bírósági határozat után lehetnek jogilag is szülők.⁸⁰ Érdekesség, hogy a törvény (HFE Act) 2008-as módosításának folyamányaként 2009-től azonos nemű párok számára is elérhető a gyermekvállalás e formája.⁸¹

Általánosan elfogadott *gyakorlat*, hogy a feleknek tanácsadason és orvosi vizsgálaton kell részt venniük, majd a klinika etikai tanácsa elé kerül az esetet. A tanácsadás

⁷⁵ Human Fertilisation and Embryology Authority: *Code of Practice*. 8. kiadás. London: HFEA, 2009.

⁷⁶ Itt említendő meg, hogy 1997-ben az egészségügyi miniszter egy munkacsoportot hozott létre annak vizsgálatára, hogy a 80-as évek jogalkotásától eltelt idő szükségessé teszi-e a jogi szabályozás módosítását, aminek eredménye lett a – testület elnökéről elnevezett – „Brazier Report”. MARGARET BRAZIER et al.: *Surrogacy. Review for Health Ministers of current arrangements for payments and regulation*. October 1998. Ez kifejezetten hangsúlyozta, hogy a póttanyaságnak továbbra is csak az ingyenes – költségterítést lehetővé tevő – formáját tartja indokoltnak, mert így meg lehet akadályozni, hogy valaki a póttanyaságra, mint kereső foglalkozásra tekintsen. Azonban a Bizottság egyes konkrét javaslati nyomán nem került módosításra, pontosításra a dajkaanyaságról szóló jogszabály. JOHN WARDEN: Surrogate mothers should be paid expenses only. *British Medical Journal*, 1998/317, 1104. Az 1982-ben felállított, a művi megtermékenyítés kérdésével foglalkozó „Warnock Bizottság” akkor még nem jutott egységes álláspontra a kérdésben, de a többségi vélemény szerint a visszerhesen vállalt póttanyaság etikailag elfogadhatatlan, mert a póttanyának vállalkozó személy pénzügyi kihatásával jár, s inkább tiltását javasolta. JACKSON i. m. 262.

⁷⁷ Surrogacy Agreements Act (1985) és kiegészítései: HFE Act (1990) és HFE Act (2008) Section 54.

⁷⁸ HFE Act (1990) Section 30.

⁷⁹ JULIE WILLBANK: Too many mothers? Surrogacy, kinship and the welfare of the child. *Medical Law Review*, 10 (2002) 273.

⁸⁰ Amennyiben a dajkaanya nem él házasságban, és a kívánságapa genetikailag kötődik a gyermekhez, akkor ő jogilag apa lesz már a gyermek születésekor. HFE Act (1990) Section 27–28.

⁸¹ HFE Act (2008) Section 54 (2) (b).

folyamatába lényegében minden érintett személyt be kell vonni, így a kívánságszülőket, a dajkaanyát, a dajkaanya férjét vagy partnerét is. A *British Medical Association ajánlása* alapján számos lényeges kérdést kell megtárgyalni: például egyéb alternatívák, örökbefogadás lehetősége; tájékoztatni kell a feleket a kezelés költségeiről, orvosi és pszichológiai kockázatokról, az esetleges születési rendellenesség miatt felmerülő problémákról, a szerződés nem kikényszeríthető mivoltáról.⁸² A dajkaanya figyelmét fel kell hívni a mesterséges megtermékenyítés kockázataira, a többes terhesség kialakulásának a lehetőségére, egy esetleges császármetszés szükségességére, a pszichológiai tényezőkre, amelyek a gyermek átadása során merülhetnek fel, s azokra a tényezőkre is, amelyek a dajkaanya családi környezetében jelentkezhetnek.⁸³ A dajkaanya alapvetően egy családtag vagy közeli barát lehet, vagy kifejezetten erre a célra létrejött és nonprofit jelleggel nyilvántartásba vett szervezet segítségével kiválasztott személy.⁸⁴ A dajkaanyának szintén át kell esnie egy orvosi kivizsgáláson, az ajánlásokban általában felső korhatár is szerepel, továbbá gyakori előírás, hogy legalább egy saját gyermekkel már rendelkeznie kell⁸⁵ – ezeknek azonban orvosi szempontból van jelentőségük, eltérés lehetséges, ha egészségügyi kockázata sem a dajkaanyára, sem a születendő gyermekre nézve nincs.⁸⁶

Az angol szabályozás előnye, hogy törvényi szinten egyféleképpen definiálja a jogi anyaságot,⁸⁷ s a helyben lakás követelményének felállításával igyekszik elkerülni a „reproduktív turizmust.”⁸⁸ Komoly kritika éri viszont azért, mert megengedi, hogy a jogszabályi kereteket az abban érdekeltek és a hatóság különféle etikai és gyakorlati szabályozással töltse ki,⁸⁹ továbbá azért is, mert a szerződés nem kikényszeríthető

⁸² BRINDSEN (1999) i. m. 361–362.

⁸³ BRINDSEN (2003) i. m. 485.

⁸⁴ BRINDSEN (2003) i. m. 484. Talán az egyik legismertebb ilyen szervezet a Childlessness Overcome Through Surrogacy (COTS).

⁸⁵ BRINDSEN (2003) i. m. 486.

⁸⁶ Ismeretes olyan brit asszony, aki nyolc gyermeket hozott világra pótyanyaként, az utolsó gyermek születésekor 45 éves volt. TOM HUTCHISON: Surrogate mother expecting eighth baby. *Daily Star*, 2010. January 7.

⁸⁷ JACKSON i. m. 266.

⁸⁸ Ennek ellenkezője történt 2001-ben, egy nagy sajtóvisszhangot kiváltott esetben. Egy angol nő Kaliforniában visszterhes és genetikai kapcsolattól mentes béranyasági szerződést kötött. CHRIS TAYLOR: One baby too many. *Time*, 19 August 2001. Amikor kiderült, hogy ikreket vár, a kívánságszülők szelektív terhességmegszakítást akartak, mivel ők csupán egy gyermeket szándékoztak vállalni. Az angol béranya erre nem volt hajlandó, szerinte a kívánságszülők a szerződés alapján az erre előírányzott határidőt követően, tehát megkésve jelentették be ezen igényüket. Majd hazájában, Angliában megszülte az ikreket, akikhez egyébként genetikai kapcsolat nem fűzte, s anyagi okokból nem is akarta vállalni őket, ezért az örökbeadás mellett kívánt dönteni úgy, hogy ő választja ki az örökbefogadó szülőket. Mindkét fél szerződészségre hivatkozott. A kívánságszülők a gyermek jogellenes külföldre viteléről szóló hágai egyezmény alapján indítottak eljárást Kaliforniában a béranya ellen, de sikertelenül. Két teljesen eltérő jogrend ütközött: az amerikai–kaliforniai, ahol a visszterhes béranyaság megengedett és ki is kikényszeríthető, s az angol, ahol a béranyaságnak csak az ingyenes formája lehetséges, és a szerződés nem kikényszeríthető, ha a béranya meg akarja tartani a gyermeket. A hágai egyezmény végül nem volt az ügyben alkalmazható, nem érvényesülhetett annak személyi hatálya, mert a már Angliában megszületett gyermeknek nem volt Kaliforniában szokásos tartózkodási helye. VERONICA ENGLISH et al.: Ethics briefings. Who is a parent? *Journal of Medical Ethics*, 2002/28, 205.

⁸⁹ JACKSON i. m. 280–282.

semmilyen formában, így a felek alapvetően sokat kockáztatnak egy bizonytalan kimenetelű jogviszonyt illetően.⁹⁰

A többi európai országot tekintve kifejezett jogszabályi tilalom érvényesül *Németországban és Ausztriában*,⁹¹ *Olaszországban*,⁹² *Franciaországban*,⁹³ *Norvégiában*,⁹⁴ *Spanyolországban*,⁹⁵ *Svédországban*,⁹⁶ *Svájcban*.⁹⁷ Különböző mértékben és feltételekkel, de megengedett az *Egyesült Királyságon* kívül *Dániában*,⁹⁸ *Belgiumban*,⁹⁹ *Hollandiában*,¹⁰⁰ *Finnországban*,¹⁰¹ *Görögországban*,¹⁰² *Izraelben*.¹⁰³ Európán kívül figyelemre méltó, hogy sajátos módon már-már önálló üzletággá fejlődött például *Ukrajnában* és *Indiában*.¹⁰⁴

Ezek közül a holland és a német megoldást érdemes röviden kiemelni. *Hollandia* szabályozása korántsem egyértelmű. Sokáig tilalmazott volt ez a módszer, majd a kilencvenes évek közepén a szabályozási háttér megváltoztatása folytán e tilalom már

⁹⁰ JACKSON i. m. 308.

⁹¹ Fortpflanzungsmedizingesetz (FmedG) 1992. § 2.-§ 5.

⁹² NATALIE GAMBLE: Crossing the line: the legal and ethical problems of foreign surrogacy. *Reproductive BioMedicine Online*, 2009/19, 151.

⁹³ Code Civil, Art. 16-7.

⁹⁴ SANDRA K. DILL: International treatment differences: Policy, politics, partnerships and ART. *Pharmaceuticals Policy and Law*, 2007/9, 151.

⁹⁵ USHA RENGACHARY SMERDON: Crossing bodies, crossing borders: International surrogacy between the United States and India. *Cumberland Law Review*, 2008/39, 25.

⁹⁶ SUSAN GOLOMBOK et al.: Families created through surrogacy arrangements: Parent-child relationships in the 1st year of life. *Developmental Psychology*, 2004/40, 400.

⁹⁷ Fortpflanzungsmedizingesetz (FmedG) 1998., Art. 31.

⁹⁸ GOLOMBOK (2004) i. m. 400.

⁹⁹ SYLVIA DERMOUT et al.: Non-commercial surrogacy: an account of patient management in the first Dutch Centre of IVF Surrogacy, from 1997 to 2004. *Human Reproduction*, 2010/25, 443.

¹⁰⁰ KATZORKE i. m. 25.

¹⁰¹ VIVECA SÖDERSTRÖM-ANTTILA: Experience of in vitro fertilization surrogacy in Finland. *Acta Obstetricia et Gynecologica Scandinavica*, 2002/81, 747.

¹⁰² J. L. VALVERDE: The legal challenges in assisted human reproduction. *Pharmaceuticals Policy and Law*, 2007/9, 180.

¹⁰³ *Izrael* úttörő módon az elsők között fogadott el – megengedő – törvényt 1996-ban. A törvény az egész folyamat tekintetében hatósági felügyeletet ír elő, mert egyébként bűncselekménynek számít, megköveteli a kívánságshülők házasságát, a felek izraeli állampolgárságát, kizárja a szerződés visszerhességét, valamint azt, hogy a pótanya adományozzon petesejtet a folyamathoz. Feltétel még az is, hogy a pótanya ne éljen házasságban, s ne legyen rokoni kapcsolat közte és a kívánságshülők között. Feltétel az orvosi kivizsgálás és szakvélemény – amelynél során számos fizikai és pszichikai tényezőzt vizsgálnak, aminek hatása lehet a terhességre – mind a gyermeket kívánó anya, mind a pótanya részéről. ABRAHAM BENSUSHAN – JOSEPH G. SCHENKER: Legitimizing surrogacy in Israel. *Human Reproduction*, 1997/12, 1832.; ULRICH MAY: *Rechtliche Grenzen der Fortpflanzungsmedizin: Die Zulässigkeit bestimmter Methoden der assistierten Reproduktion und der Gewinnung von Stammzellen vom Embryo in vitro im deutsch-israelischen Vergleich*. Berlin: Springer, 2003/42,96–98. Izraelben jogilag anya az, aki gyermeket megszüli. A gyermek és szülő jogállását az örökbefogadás szabályai szerint rendezik úgy, hogy amíg az meg nem történik, a gyermek az illetékes minisztérium által kinevezett szociális gondozó gyám-sága alatt áll. A gyermek születése és átadása után rövid időn belül a kívánságshülőknek vagy a gyámnak meg kell indítania az örökbefogadási eljárást. BENSUSHAN – SCHENKER i. m. 1833.; MAY i. m. 98.

¹⁰⁴ Lásd: en.surrogacy-ukraine.com és www.surrogacyindia.com oldalon. Valamint részletesen tárgyalja az indiai lehetőségeket SMERDON a 93. l-j-ben idézett műben.

egyértelműen csak a visszterhes formára terjed ki, az ingyenes típus elvileg megengedett.¹⁰⁵ Jogilag azonban nem egyszerű, és meglehetősen bizonytalan az eljárás. A holland jog ugyanis nem engedi meg, hogy a szülői státuszt szerződéssel rendezzék a felek, sőt, a pótanyságra irányuló megállapodások jogszabályba és jó erkölcsbe ütköznek. De ez nem jelenti azt, hogy a szerződésnek ne lenne jelentősége. A holland jogszabályok ugyanis anyának minden esetben a szülőanyát tekintik, függetlenül a genetikai kapcsolattól, a kívánságszülők pedig csak az örökbefogadás szabályain keresztül kaphatnak jogilag szülői státuszt, e folyamatban pedig a szerződést, mint a felek szándékának bizonyítékát fel lehet használni.¹⁰⁶

Németországban a nyolcvanas évek elején létrejöttek pótanyságra irányuló megállapodások, amelyek során a szülői státusz kérdését az örökbefogadás szabályainak alkalmazásával oldották meg.¹⁰⁷ A hatályos jog azonban már kifejezetten tiltja és büntetni rendeli a pótanyságot, a jogi megoldás az, hogy csak a művi megtermékenyítést elvégző orvos büntethető, maga a pótanyságra vállalkozó személy és a kívánságszülők nem.¹⁰⁸ A jogalkotó – a szakirodalom többségi véleménye által támogatott – a pótanyság ellen szóló érveket érezte túlnyomónak, ebben alapvetően a gyermek és a pótanya emberi méltóságának védelme, a házasság és család védelme, valamint a jó erkölcs játsszák a legfontosabb szerepet.¹⁰⁹

Az európai országok között *Magyarország* talán az egyetlen, ahol a helyzet több szempontból meglehetősen bizonytalan, s ebből fakadóan nem kielégítő. Hazánkban az 1997-es egészségügyi törvény eredetileg szabályozta volna a pótanyság kérdését *dajkaterhesség* címszó alatt,¹¹⁰ ezek a rendelkezések azonban soha nem léptek hatályba, s azokat a törvény 1999-es módosítása nyomán végleg elvetették.¹¹¹ Az életbe léptetni kívánt rendelkezések több tekintetben is összhangban voltak más – megengedő szabályozást követő – állam megoldásaival, nem biztosítottak volna korlátlan lehetőséget az eljárás igénybevételére: kizárólag orvosi indikáció alapján történhetett volna, s csak a teljes pótanyság lett volna megengedve, tehát a pótanya genetikailag nem köthetett volna a gyermekhez. Sőt, az embriót kizárólag a kívánságszülők ivarsejtjeiből lehetett volna létrehozni. A törvény a pótanya tekintetében kimondta, hogy ő

¹⁰⁵ DERMOUT i. m. 443. Egyes meddősségi centrumokban van gyakorlata. MACHTELD VONK: The role of formalised and non-formalised intention in legal parent-child relationship in Dutch law. *Utrecht Law Review*, 2008/4, 128.

¹⁰⁶ VONK i. m. 124., 128.

¹⁰⁷ MIRIAM SCHOEPS: *Rechtsphilosophische Fragen der Leihmutterschaft*. München: GRIN Verlag, 2007. 9.

¹⁰⁸ Embryonenschutzgesetz (EschG) 1990, § 1. Abs.1. Nr.7., és § 1. Abs.1. Nr.2.; Adoptionsvermittlungsgesetz (AdVermiG) 1976, § 13a–13d.

¹⁰⁹ Ld. részletesen: WEYRAUCH i. m. 130-135.; H. HEPP – K. DIDRICH: Richtlinien zur Durchführung der assistierten Reproduktion des wissenschaftlichen Beirates der Bundesärztekammer – klinische, etische und rechtliche Aspekte. In RICARDO FELDERBAUM et al. (Hrsg.): *Das Deutsche IVF-Register 1996-2006: 10 Jahre Reproduktionsmedizin in Deutschland*. Heidelberg: Springer, 2007. 26.; ERWIN DEUTSCH: *Medizinrecht* (4. Auflage). Berlin: Springer, 1999. 311.; DIETER KREBS – EVA MARIE VON MÜNCH – ANNAMARIE PIEPER: Leihmutterschaft. In WILHELM KROFF et al. (Hrsg.): *Lexikon der Bioethik*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2000. 593.; SYBILLE FRUCHT: *Ersatzmutterschaft im US-amerikanischen und deutschen Recht unter Berücksichtigung rechtsvergleichender und kollisionsrechtlicher Aspekte*. Regensburg, 1996. 183.

¹¹⁰ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről, 183. §, 184. §

kizárólag valamelyik kívánságszülő közeli hozzátartozója lehet, egy saját gyermeke már van, s betöltötte 25. életévét, de a 40. életévét még nem, szolgáltatásaiért cserébe pedig ellenértéket nem kaphat. Érdekesség, hogy külföldi megoldások felső korhatárt nem szabnak az eljárás tekintetében, azt mindig az egészségügyi alkalmasság szempontjából értékelik. Továbbá kérdéses, mennyiben lett volna eredményes, hogy csak közeli hozzátartozó vállalkozhatott volna erre, több külföldi szerző kiemeli – és van olyan ország, amelyik éppen ezért jogilag ki is zárja a hozzátartozó pótanyának történő kiválasztását¹¹² –, hogy ekkor nagymértékben megnő a pszichés ráhatásnak, az érzelmi befolyásolásnak a lehetősége, ami egyes esetekben problémát okozhat. A megengedő szabályozás hiányával összefüggésben az Alkotmánybíróság is hangot adott véleményének, miszerint a mesterséges megtermékenyítéshez nem fűződik olyan emberi vagy állampolgári alapjog, amely bárkit megilletne.¹¹³ Így a dajkaterhesség lehetősége sem illet meg alapjogként senkit, mivel az Alkotmányból nem vezethető le az egyes, meghatározott reprodukciós eljárások igénybevételének a jogosultsága.¹¹⁴

Hangsúlyozandó, hogy jelenleg nincsen *semmiféle* szabályozás erre vonatkozólag, a hatályos egészségügyi törvény csupán azt mondja ki, hogy reprodukciós eljárás egészségügyi indok miatt házastársak, élettársak, ill. kivételesen egyedülálló nő esetén végezhető – tehát az ő érdekükben harmadik személy, pótanya megtermékenyítése ellentétben állna a jogszabályi követelménnyel.¹¹⁵ Azonban ha ilyen jellegű megállapodás mégis létrejön,¹¹⁶ s annak alapján gyermek születik, a helyzet jogvita esetén több szempontból meglehetősen bizonytalan lenne. A szülői státusz a családjogi szabályok alapján kerülne meghatározásra, tehát a pótanya, mint szülőanya lenne jogilag anya, s az ő férje – ha van – az általános apasági vélelem alapján lenne apa.¹¹⁷ Ekkor a kívánságapa – amennyiben az ő ivarsejtjével történt a megtermékenyítés – a pótanya férjére nézve fennálló apasági vélelem megdöntését, s a saját apaságának elismerését a családjogi szabályok szerint eredménnyel kezdeményezhetné,¹¹⁸ a kívánságanyának

¹¹¹ Bodnár Béla és Bodnár Zoltán a 80-as évek közepén már részletesen foglalkozott a kérdéssel: BODNÁR BÉLA – BODNÁR ZOLTÁN: A terhesség kihordására irányuló szerződéses egyes kérdései az in vitro fertilisatio és az artificialis inseminatio különböző szociobiológiai kombinációiban. *Jogtudományi Közlemény*, 1986/4.; BODNÁR BÉLA – BODNÁR ZOLTÁN: „Pótanyasági” szerződéses. *Jogtudományi Közlemény*, 1987/9.; BODNÁR BÉLA – BODNÁR ZOLTÁN: *Lombikbébi és társai*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1988.

¹¹² Például Izrael jogi szabályozása kizárja, hogy a kívánságszülő hozzátartozója legyen a béranya. BENSUSHAN i. m. 1832.; MAY i. m. 96. De például a fentiekben bemutatott angol szabályozás kifejezetten ezt a módozatot preferálja.

¹¹³ 750/B/1990 AB határozat.

¹¹⁴ 108/B/2000 AB határozat. Továbbá az állampolgári jogok országgyűlési biztosa is kiadott egy közleményt a tárgyban. OBH 6369/2008: A dajkaanyaság intézményének szabályozásáról.

¹¹⁵ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről, 167.§

¹¹⁶ A különféle internetes fórumokon és női magazinokban olvasottak alapján kellő bizonyossággal állítható, hogy létrejön.

¹¹⁷ 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról, 35.§ (1), 35.§ (4).

¹¹⁸ 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról, 43.§ (1). Vagy a 36.§ d.) pontja szerint tekintünk a helyzetre: a béranyával a kívánságapa vesz részt a reprodukciós eljárásban, ekkor pedig azt a férfit kell apának tekinteni, aki az anyával az eljárásban részt vett. A végeredmény tekintetében azonban nem változik a helyzet.

pedig elvileg semmilyen jogosultsága nem lenne a gyermek vonatkozásában, akkor sem, ha az ő petesejtjéből fogant.

Gyakorlatilag szóba jöhet még a *nyílt örökbefogadás* intézménye, ami nagyon hasonló, s több ország is ennek a jogintézménynek a szabályaival oldja meg a pótanyság esetén felmerülő szülői státusz kérdését. Ennek hagyományosan rögzített alapja az, hogy az örökbeadó szülő a természetes úton fogant gyermekét annak megszületése után meghatározott személy részére kívánja örökbeadni, ők ismerik egymást, s egymásra tekintettel tesznek jognyilatkozatokat. Mindehhez azonban egy – az örökbefogadni szándékozó alkalmassági vizsgálatát, gondozásba való kihelyezést tartalmazó – meglehetősen hosszú, bonyolult és bizonytalan kimenetelű gyámhatósági eljárás szükséges.¹¹⁹

Kérdés a továbbiakban, hogy összességében a pótanyságra irányuló megállapodás büntetőjogilag értékelhető lenne-e. Büntető törvénykönyvünk büntetni rendeli a *családi állás megváltoztatását*: „aki más családi állását megváltoztatja...”¹²⁰ – a családi jog az anyai státuszt a születéshez kapcsolja, a születési anyakönyvi kivonat az egészségügyi intézmény által szolgáltatott adatok alapján a pótanját, mint szülőanyát kell, hogy rögzítse a gyermek anyjaként, nem pedig a kívánságanyát.¹²¹ Ha mégis a kívánságanya szerepelne rajta, akkor az ezen felül beleillene a *közokirat-hamisítás* büntettségébe is,¹²² s ebben nyilvánvalóan az egészségügyi intézmény valamely alkalmazottjának – vagy az anyakönyvvezetőnek, mint hivatalos személynek – a közreműködése is szükséges.¹²³

VI. A pótanysági szerződés magánjogi struktúrában

Nagyon kecsesítő az a felfogás, amelyik a pótanja igénybevételének lehetőségét alapvető emberi jogokból, szabadságokból eredezteti, hiszen egy személyes és bensőséges döntés történik az *utódnemzés szabadsága* körében. Ezt egészítheti ki a szerződési szabadság elve. Mégis, az államok bizonyos kérdésekben alapvetően befolyásolják,

¹¹⁹ 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról 37.§–53.§

¹²⁰ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 193.§

¹²¹ Több büntetőbírói ítéletet – és róluk írt publicisztikát – találunk, amelyek „béranyaüggyként” vannak számon tartva, s a bíróság *családi állás megváltoztatása* miatt ítélte el a vádlottakat. Azonban ezekben az esetekben a fogamzás mindig természetes úton történt, tehát nem az asszisztált reprodukciós eljárásokkal függenek össze, így nem tartoznak a témakörbe.

¹²² 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről, 274.§

¹²³ A Btk. 175/B. §-a által büntetni rendelt *emberkereskedelem* tényállása visszerhesen vállalt béranyaság esetén sem tűnik felhívhatónak. Az a szervezett bűnözés elleni nemzetközi kötelezettségvállalással összefüggésben keletkezett, védett jogi tárgy a emberi szabadsághoz fűződő társadalmi érdek. BELOVICS ERVIN – MOLNÁR GÁBOR – SINKU PÁL: *Büntetőjog. Különös Rész.* Budapest: Hvg-Orac, 2004. Ezzel ellentétben néhány amerikai tagállam gyermekkereskedelemnek minősíti (baby-selling laws), s büntetni rendeli. Vagy esetleg rá lehet-e kényszeríteni a tényállásra a pótanja vonatkozásában a Btk. 173/I. §-át, az *emberi test tiltott felhasználását*? „Aki emberi [...] ivarsejtet, embriót [...] jogellenesen megszerz...” – a pótanja az egészségügyi törvény szerint nem vehet részt asszisztált reprodukciós eljárásban, mert egészségügyi ok nála ezt nem indokolja. Noha e tényállás is más esetekre lett modellezve, elgondolkodtató, hogy „megszerzés”-nek minősül-e, ha az egészségügyi intézmény orvosa az egészségügyi törvénybe (mint keretjogszabályba) ütköző módon a pótanja méhébe beülteti a kívánságszülőktől vagy donortól származó embriót, vagy ha a pótanját testen belül megtermékenyítik a kívánságapa ivarsejtjével?

korlátozzák a felek magánautonómiáját, a közrendbe, közerkölcsbe ütköző, a társadalmi érdekekkel ellentétes szerződések semmiek, nem válthatják ki a felek által kívánt joghatást. Kérdés, hogy a pótanyaságra irányuló megállapodások ártalmasak-e annyira, ami indokolja az állami beavatkozást? Ellentétesek-e a társadalmi renddel, a közjóval?¹²⁴ Kifejezetten figyelemre méltó, hogy egyazon társadalmon belül – az Egyesült Államokban – mennyire divergens a szabályozás e tekintetben, s mennyiben más társadalmi-szociális-kulturális motivációk töltik meg tartalommal az egyes generálklauszulákat. A liberális individualista felfogás a pótanyasági szerződést a felek privát-autonómiájának, az utódnemzés szabadságának egy természetes kiterjesztéseként értelmezi. A jogszabályi tilalomra e téren állami paternalizmusként tekint, ami az egyén intimszférájában gátat szab saját autonóm döntésének, hiszen a személy emberi méltóságából, önrendelkezési jogából ered, hogy pótanyaságra irányuló megállapodást létrehozson, s a jognak ezt respektálnia kell. Összekapcsolható két ellentétes pólus is: ha egy állam joga megengedi a technika felhasználását a fogamzás és gyermekszületés megakadályozása érdekében – egészen a terhesség-megszakításig –, akkor logikus lenne, hogy a technikai módszereket fel lehessen használni a fogamzás és gyermekszületés előmozdítása érdekében is.¹²⁵ De az éremnek két oldala van, s az olyan jogi vagy nem jogi kategóriák értelmezésével, mint például az emberi méltóság, vagy a közrend, konvencionalista módon ésszerűen le lehet vezetni ennek ellenkezőjét is. Nézőpont kérdése, de mégsem ennyire egyszerű.

Szép számmal vannak államok, ahol a pótanyaság jogszabály vagy a bírói gyakorlat alapján megengedett, elismert, mégis egy-egy vitás esetben itt is érzékelhető problémát jelent a bíróság számára a megfelelő döntés meghozatala, hiszen a jelenséget a maga jogi-társadalmi komplexitásában nem lehet megragadni, sem az individualista, sem a konvencionális felfogás alapján. Annak csupán egyes aspektusait lehet kiemelni, s ütközésük esetén az egyiknek tulajdonítani prioritást, így a gyermek legfőbb érdekének, az anyai mívolt megszokott jelentésének, a genetikai tényezőknek, a kívánságszülők szándékának és vágyának. A fent bemutatott megoldások alapján pedig látható, hogy korántsem mindig a biológiai tényezőket veszik figyelembe a jogszabályok, ill. a bíróságok, hanem egyéb szempontokat is beépítenek a mérlegelésbe annak eldöntésekor, hogy a modern reprodukciós technikákra tekintettel, ki nyer jogilag anyai, ill. szülői státuszt.¹²⁶ Miként az is megfigyelhető, hogy az anyaság társadalmi és jogi vonatkozásának rögzítésekor a konvencionális, tradicionális elképzeléseknek folyamatosan a közelben imbolygó szellemét nem lehet végleg elűzni.¹²⁷ Ahogy *Thomas Mann* meséli tovább a bibliai Ráhel és Bilha történetét: „Félméltóság volt, félboldogság, félöncsalás, melyet nyomorúságosan támogatott a szokás, de semmi támasztékra nem talált Ráhel húsában és vérében; és csak félig lesznek igaziak a gyermekek, a fiak, akiket Bilha szül majd neki és gyümölcstelenül szeretett férjének.”¹²⁸ –

¹²⁴ DIANNE M. BARTELS: Surrogacy agreements: An overview. In DIANNE M. BARTELS et al. (szerk.): *Beyond Baby M: ethical issues in new reproductive techniques*. Clifton: Humana Press, 1990, 180.

¹²⁵ SIROLA i. m. 151.

¹²⁶ GILLERS i. m. 691.

¹²⁷ Vö. SPAR i. m. 71.

¹²⁸ MANN i. m. 278.

A megengedő gyakorlatot lehetővé tevő több állam jogalkotásának és jogalkalmazásának is gyakran mintha lelkiismereti skrupulusai lennének a jelenséggel kapcsolatban. Annak ellenére, hogy lehetővé teszik a dajka- vagy béranyaságot, a szülőség tradicionális társadalmi és magánjogi felfogásából egy-egy szálát valamilyen módon igyekeznek beleszőni a jogi szabályozásba.

Egy pótanyaságra irányuló megállapodás milyen *rendelkezéseket* tartalmazhat, meddig terjeszkedhet egy, magát a személyt alapvetően érintő kontraktus? Klasszikus probléma, ami a pótanyasági szerződések kezdeti fázisától jelen van a jogi irodalomban, hogy mi történjék, ha a pótanya *nem akarja átadni a gyermeket*. Érvényt lehet-e szerezni ennek a szerződés alapján? Eltekintve a képzeletbeli végrehajtási jelenettől, mely szerint „a szívtelen rendőr szülőanyja emléjéről rángatja le a csecsemőt,”¹²⁹ hogy kikényszerítse a szerződés teljesítését, fel kell tenni a kérdést, hogyan tud a magánjog kezelni olyan mélyen gyökerező és ösztönös emberi érzéseket, mint a gyermek szeretete? De *interis non iudicat praetor* – mondhatnánk: ha nem akarja átadni, az szerződésszegésnek minősül, magával rántva annak minden következményét. Hiszen maga a szerződés nem arra irányul, hogy a szülőanya-pótanya szeresse, vagy ne szeresse a gyermeket, hanem arra, hogy szerződésszerű magatartást tanúsítson, tehát adja át a gyermeket, függetlenül érzelmeitől. Ez viszont egy újabb érdekes perspektívába helyezheti a kérdést, ami a szakirodalomban is többször felbukkan: lényegtelen, hogy személyes érzelmi viszonyt alakítunk-e ki például a pékkel, vagy a villanyszerelővel, amikor igénybe vesszük terméküket, szolgáltatásukat. Őket egy elérendő cél érdekében, tulajdonképpen „eszközként” használjuk,¹³⁰ s nem változtat ezen az sem, ha ők vagy mások esetleg úgy érzik, hogy ki vannak használva valamilyen okból. De talán érezni lehet, hogy túl messzire mennénk mindennek nyers deklarálásával a pótanyasági szerződések körében.¹³¹ Kétségtelenül nehéz – a jog számára pedig lehetetlen – annak feltérképezése, hogy a várandósság kiből milyen érzelmeket vált ki, másfelől: pótanyaságnál, mint „munkánál” vagy „szolgáltatásnál” a pótanya, mint a munka vállalója vagy a szolgáltatás nyújtója egy emberi lényt hordoz a méhében, akinek életet fog adni. És maga a születendő gyermek különbözteti meg ezt a „reprodukciós szolgáltatást” minden egyéb munkától vagy szolgáltatástól. A szülőanya és gyermek közötti viszony nyilvánvalóan más jellegű, mint a munkát vállaló személy és a munkával elért eredmény közötti kapcsolat.¹³²

A tradicionális, kultúraantropológiai gyökerek miatt figyelembe lehet venni a tényt, hogy a terhesség, a várandósság egy *szociális aktus* is,¹³³ annak karakterizáló ismérveivel együtt. Egyfelől mondhatjuk jogilag, hogy a pótanya a megállapodás aláírásával arra kötelezi magát, hogy részt vesz bizonyos eljárásban, bizonyos magatartást tanúsít,

¹²⁹ ELIZABETH S. ANDERSON: Why commercial surrogate motherhood unethically commodifies mother and children. *Health Care Analysis*, 2000/8, 22.

¹³⁰ ANTON VAN NIEKERK – LIEZL VAN ZYL: The ethics of surrogacy: women's reproductive labour. *Journal of Medical Ethics*, 1995/21, 346.; vö. ELIZABETH S. ANDERSON: Is women's labor a commodity? In HUGH LAFOLLETTE (szerk.): *Ethics in practice: an anthology*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2002, 190.

¹³¹ Vö. ANDERSON (2000) i. m. 25–26.

¹³² NIEKERK – ZYL (1995) i. m. 347.

¹³³ ANDERSON (2002) i. m. 192.

valamitől pedig tartózkodik. Másfelől azonban a megállapodás jellege szerint – az általánosítás felszíne alatt – arra kötelezi magát, hogy egy másik emberi lényt világra hoz, s ez a tény szükségszerűen *szociális* és *morális* kapcsolatot tételez, vagy tételézhet fel a szülőanya-pótanya és a gyermek között.¹³⁴ A fent említett *prenatális örökbefogadás* nézetrendszerének egyik vadhajtása szerint a pótanya nincs független, direkt viszonyban a magzattal, mert a terhességet a kívánságszülők érdekében vállalta.¹³⁵ Ez azonban egy spekulatív megközelítés, a kérdést jelentősen szimplifikálja, elvont gondolati síkon indirekt kapcsolatot tételéz fel a pótanya és magzat között, ami nehezen tartható, ha arra gondolunk, hogy a pótanya a terhesség során szükségszerűen olyan *pótolhatatlan* és *bensőséges* viszonyban van vele, amiből fakadóan a magzat jóléte is kizárólagosan tőle függ.¹³⁶ Ezt megerősíti egyébként az is, hogy a terhesség megszakítása – gyakorlatilag – kizárólag a pótanyán múlik, s utána esetleg lehet vitatkozni azon, hogy szerződészegés történt-e, de ez a végeredmény szempontjából már lényegtelen. A kérdés mély, emocionális oldalával a magánjogi szabályozásnak számolnia kell, ezt tükrözi is egyes államok megoldása, amikor a várandósság alatti kapcsolatra tekintettel meg gondolási lehetőséget biztosítanak a pótanyának, hasonlóan a hagyományos örökbefogadáshoz.

Nyilvánvaló, hogy a születendő gyermek szempontjából a szerződésben a pótanyának általában vállalnia kell, hogy életvitelét a magzat egészség fejlődéséhez igazítja, ezen kívül tartalmazhat a megállapodás egy „cölibátus-klausulát”,¹³⁷ miszerint a pótanya a fogamzási időszakban tartózkodik a szexuális aktustól. Továbbá a megállapodásnak része lehet még a pótanya arra irányuló kötelezettségvállalása, hogy egy esetleges magzati rendellenesség esetén a kívánságszülők szándékától függően vállalja a *terhesség megszakítását*. Különösen ez utóbbi rendkívül vitatott, hiszen hogyan lehet szerződészerű teljesítésre kötelezni a pótanyát adott esetben? S ha nem szakítja meg, akkor kötelesek-e a kívánságszülők átvenni a – fogyatékkal született – gyermeket? Egyáltalán a kívánságszülők szerződéses szándékán kívül esik, vagy a pótanya magánautonómiájába tartozik a terhesség-megszakításról való előzetes rendelkezés, ill. annak utólagos vállalása? Látszólag egyszerű a válasz: nem lehet róla szerződésben érvényesen rendelkezni, az személyes döntés, hiszen a jog általában – több okból – a nő lelkiismeretére bízva, hogy él-e terhesség-megszakítással vagy sem. Azonban pótanyaság esetén olyan megközelítés is lehetséges, hogy a pótanya lelkiismeretére van bízva, hogy *előzetesen*, bizonyos feltételtől függően vállalja ennek a lehetőségnek az igénybevételét. Így a kérdésnek csupán időbeli relevanciája van: érvényes-e a róla történő előzetes rendelkezés. A válasz csak teoretikus lehet, gyakorlatilag ugyanis hiába vállal erre kötelezettséget a pótanya, az ténylegesen – ha a pótanya nem akarja – nem kikényszeríthető, nem végrehajtható. New Hampshire állam joga például ki is mondja, hogy ha a szerződés tartalmaz terhesség-megszakításra vonatkozó kötelezettségvállalást, e szerződéses rendelkezéseket kikényszeríteni nem lehet.¹³⁸ Ez nem is ki-

¹³⁴ ANTON VAN NIEKERK – LIEZL VAN ZYL: Interpretations, perspectives and intentions in surrogate motherhood. *Journal of Medical Ethics*, 2000/26, 405.

¹³⁵ NIEKERK – ZYL (2000) i. m. 406.

¹³⁶ NIEKERK – ZYL (2000) i. m. 407.

¹³⁷ FRUCHT i. m. 202.

¹³⁸ New Hampshire Code, 168-B:27.

fogásolható. De a kérdés mindig akkor merül fel, ha a magzatról bebizonyosodik, hogy rendellenességben szenved, a kívánságszülők akarata arra irányul, hogy a pótanya szakítsa meg a terhességet – mert „így” már nem akarnak szülők lenni –, azonban a pótanya erre nem hajlandó.¹³⁹ Visszautasíthatják-e a kívánságszülők a fogyatékkal született gyermeket azzal az indokkal, hogy a pótanya nem vette igénybe a terhesség-megszakítás lehetőségét? Abból kiindulva, hogy eredetileg kifejezetten szándékában állt a feleknek a gyermek fogantatása, az Egyesült Államok egyes tagállamainak és más országoknak a megoldása általában az, hogy a kívánságszülők automatikusan szülők lesznek, nekik *kell* szülőknek lenniük a gyermek megszületése után, tekintet nélkül arra, hogy a gyermek esetleg fogyatékos, hogy eredeti elképzelésük megváltozott.¹⁴⁰ Tehát ilyenkor a szülővé válást a jog *kikényszeríti*, s ez talán érthető is. Ekkor – a folyamat végén, a gyermek világra jötte után – ugyanis már nem a jog által védett utódnemzési szabadság része, ami az eljárás megindításakor volt. A gyermek fogantatása után a szülővé válás már nem egy opcionális lehetőség, amit a l’art pour l’art jegyében lehetne gyakorolni, ha nem tetszik a végeredmény. Egy Kaliforniában történt jogeset a legjobb bizonyítéka ennek: Az *In Re Marriage of Buzzanca*-ügyben a házaspár gyermeket szeretett volna, de mindketten meddőek voltak. Donor ivarsejtekből történt a fogantatás, s a béranya sikeresen világra hozta a gyermeket. A házaspár azonban még a terhesség alatt elvált, majd a kívánságanya gyermektartást követelt volt férjétől, aki ennek teljesítésére nem volt hajlandó, semmiféle kapcsolatot nem akart a gyermekkel. Azzal érvelt, hogy genetikailag nem az övé, feleségének sincs genetikai kapcsolata vele, még csak nem is a felesége szülte meg. Ezzel az érveléssel az első fokon eljáró bíróság egyetértett, s azt a különösen bizarr gondolatot fogalmazta meg, hogy: a gyermeknek *jogilag nincsenek szülei*. Végül a jogerős döntésben a Court of Appeal a kívánságapa felelőtlenségére reagálva leszögezte, egyben helyretolva az alsóbíróság „kizökkent időjét” is: amennyiben egy meddő házaspár a reprodukciós technikák igénybevételével előidézti egy gyermek fogantatását kifejezetten azzal a szándékkal, hogy szülő legyen, akkor jogilag e házaspárt kell a gyermek szüleinek, anyjának és apjának tekinteni, függetlenül a genetikai kapcsolattól¹⁴¹ vagy egyéb tényezőktől.

Mindezek alapján belátható, hogy számtalan ok miatt nehézségekbe ütközik a pótanyasági szerződések beillesztése a magánjogi, kötelmi jogi struktúrába.

Pótanyaság esetében általában mindig az *anyai státusz* a kérdéses, s ez vezet az anyai és apai biológiai származás tényének eltérő jogtechnikai kezeléséhez. (1) Elsőként indokolt megvizsgálni azt a helyzetet, amikor a *pótanya* valamilyen oknál fogva *meggondolja magát*, s ő kíván anyai státuszt szerezni a kívánságanya helyett – ezt a fent bemutatottak alapján jogszabály is lehetővé teheti számára. Tipikus az, hogy a kívánságszülők házások, s ők szolgáltatnak ivarsejtet a folyamathoz, hogy biológiaiilag-genetikailag övék legyen a gyermek. Ha a pótanya meg akarja tartani a gyermeket, ő nyerhet anyai státuszt a szülőanyamodell szerint, nem pedig a kívánságanya. A kívánságapa

¹³⁹ Vö. I. GLENN COHEN: The Constitution and the rights not to procreate. *Stanford Law Review*, 2008/60, 1143.

¹⁴⁰ Például Florida állam joga kifejezetten hangsúlyozza, hogy a gyermek vállalása nem tehető függővé esetleges fogyatékoságától. Florida Code, 742.15 (3) (d).

¹⁴¹ *In Re Marriage of Buzzanca*. *California Reporter*, 2nd Series, 1998/72, 280.

számára pedig a jog biztosítja azt a hagyományos lehetőséget, hogy egy genetikai teszt birtokában fellépjen apaságának elismerése érdekében, ahogy az apasági vélelmeknél szokásos. A kívánságanyánál más a helyzet. Annak ellenére, hogy adott esetben az ő petesejtjéből fogant a gyermek, tehát biológiailag-genetikailag hozzá ugyanúgy köthető, mint a kívánságapához, nem ő szüli meg, s ezt a tényt a jog már eltérően kezeli, noha ugyanazt a feltételt teljesíti, mint az apa: genetikai kapcsolat, biológiai származás van közte és a gyermek között.¹⁴² A kívánságanya számára a jog ilyenkor nem biztosít olyan lehetőséget, mint a kívánságapának az apasági vizsgálatot, sőt, ha a kívánságanya még biológiailag-genetikailag sem kötődik a gyermekhez, akkor még *hátrányosabb* helyzetbe kerülhet. Ezekben az esetekben a kívánságanya alapvetően semiben nem különbözik egy petesejt- vagy embriódonortól. Ennek felismerése egy ízben megtörtént Arizona államban, ahol jogszabály ugyan nem engedélyezi a póttanyaságot, de egy konkrét esetben a felek mégis megállapodtak ebben. Az anyai státuszt Arizona joga automatikusan a szülőanyához köti, de a kívánságapa felléphetett apaságának elismerése érdekében. Az adott ügyben a bíróság a jogegyenlőség (*equal protection*) sérelmére hivatkozva alkotmányellenesnek ítélte, ezért nem alkalmazta azt a jogszabályt, amely szerint a gyermek anyja automatikusan az a személy, aki megszüli, s a bíróság kimondta, hogy ilyen esetben a kívánságanya is kezdeményezheti genetikai vizsgálat alapján anyaságának bírósági megállapítását.¹⁴³ Vannak persze olyan megoldások, amelyek e problémát kiküszöbölik annak kimondásával, hogy jogilag minden körülmények között a kívánságszülők nyernek szülői státuszt, s ezt ki is kényyszeríthető. (2) Számolni kell annak a következményével is, hogy az adott államban egy póttanyaságra irányuló szerződés *nem kikényszeríthető*. Ha mégis létrejön ilyen megállapodás, ebben az esetben a hagyományos modell szerint a póttanya lesz jogilag anya – hiszen a jogszabályok általában rögzítik, hogy a gyermek anyja az a nő, aki megszülte –, noha nem biztos, hogy akar az lenni. Ugyanakkor semmiféle jogosultság nincs a kezében, amivel ezt a helyzetet megváltoztathatná, ellentétben egy férfivel, aki, ha nem tőle származik genetikailag a gyermek, kezdeményezheti apaságot megállapító vélelmének a megdöntését a genetikai származás alapján.¹⁴⁴ A jog mintegy *rákényszeríti* ilyenkor a szülői státuszt a póttanyára, míg egy apa a genetikai vizsgálattal szabadul a szülői státusz alól.

Mindezek különösen azokban az államokban vetődhetnek fel, ahol a jog megengedi ugyan a póttanyaságra irányuló megállapodást, de gondolkodási lehetőséget biztosít a póttanyának a gyermek születése után, például Angliában vagy az Egyesült Államok néhány tagállamában: a póttanya kap anyai státuszt, a kívánságanya ez ellen nem léphet fel a genetikai származásra hivatkozva, de a kívánságapa kezdeményezheti apaságának megállapítását. Vagy – ahogy hazánkban is – a jogszabály nem teszi lehetővé a póttanyaságot, s ha mégis megtörténik, akkor a hagyományos módon történik a

¹⁴² Vö. SIROLA i. m. 154.; SÁNDOR i. m. 15.

¹⁴³ Soos v. Superior Court of the State of Arizona. *Pacific Reporter*, 2nd Series, 1994/897, 1356. Tekintettel arra, hogy az állam legfelsőbb bírói fórumáig nem jutott el az ügy, a helyzet bizonytalan maradt.

¹⁴⁴ STARK i. m. 293.; A kérdés már hazánkban is felvetődött: BODNÁR BÉLA – BODNÁR ZOLTÁN: A személyállományra vonatkozó perek lehetőségei az in vitro fertilisatio és embrió transfer eseteiben. *Magyar Jog*, 1986/4.

családi jogállás megállapítása: a pótanya akár akarata ellenére is anyai státuszt kap, s ez ellen nem tud mit tenni – legfeljebb örökbe adja a gyermeket –, a kívánságapa pedig a genetikai vizsgálat kezdeményezésével jogilag apa lehet. A helyzet ilyen bábeli megoldása nem valószínű, hogy a gyermek érdekét szolgálja,¹⁴⁵ s az utóbbi esetkörben a jog quasi tovább bünteti a meddő kívánságszülőket: van is gyermek, meg nincs is; a kívánságapának van, a kívánságanyának nincs. S érdemes hangsúlyozni, hogy a gyermek utáni vágy olyan ösztönösen mély és erős, hogy a leendő szülők szándékát sokszor nem képes befolyásolni a jogi szabályozás.¹⁴⁶

Az ún. prenatalis örökbefogadás modelljére is tekintettel kézenfekvő párhuzamot vonni az *örökbefogadás* intézményével, több ország, ill. az Egyesült Államok több tagállama erre tekintettel véli elfogadhatónak a pótanyaság megengedhetőségét is. Alapvetően az örökbefogadás intézménye gondoskodik arról, hogy olyan gyermek, akit valamilyen okból szülei nem tudnak, vagy nem akarnak felnevelni, új szülőkhöz kerüljön, s így – fizikailag és emocionálisan – megfelelő környezetben nőjön fel. Az örökbeadó lemond a gyermekéről, szülői felügyeleti joga megszűnik, s az örökbefogadó kap szülői felügyeletet, akihez a gyermek kerül. Természetesen ez esetben ellenérték nem kérhető és adható, az minden jogrendszer szerint bűncselekménynek minősül.¹⁴⁷ A pótanyaságra irányuló megállapodásoknak altruisztikus formái – a dajkaanyaság – hasonlíthatók leginkább a hazánkban is létező *nyílt örökbefogadáshoz*, ahol a vér szerinti szülő és a leendő nevelőszülő ismerik egymást, s az eljárásban is közösen vesznek részt. A lényegi hasonlóságok és különbségek a következők: (1) Örökbefogadásnál a felek nem kötnek egy *polgári jogi szerződést*, aminek tárgya a gyermek feletti szülői felügyeleti jogról való lemondás más személy javára, a megállapodás közigazgatási jogi és *állami intézményi keretben* megy végbe. Fontos viszont leszögezni, hogy ha az örökbefogadásról szóló döntés jogerőre emelkedett, akkor az örökbeadónak – tekintet nélkül bármiféle érzelmi vagy egyéb motivációjára – a továbbiakban semmilyen jogosultsága nincs, nem gondolhatja meg magát, nem kezdeményezhet jogvitát, tehát a jogerős hatósági döntés *kikényszeríthető*. Az örökbefogadás e jellemvonásához próbálják közelíteni egyes államok a pótanyaságra irányuló szerződések, amikor állami, bírósági kontrollt írnak elő annak érdekében, hogy a szerződés kikényszerítése megnyugtatóbb keretek között menjen végbe. (2) Pótanyaság esetén – szemben az örökbefogadással – mindig a *fogamzás előtt* történik a megállapodás,¹⁴⁸ a pótanya így nem feltétlenül van tisztában döntése következményeivel, hiszen a várandósság és a gyermekszületés érzelmi tényezőit nem lehet elvitatni.¹⁴⁹ E faktor kiküszöbölése érdekében minden megengedő gyakorlatot folytató állam részletes pszichológiai vizsgálatot ír elő, s gyakran követelmény, hogy a pótanyaságra vállalkozó személynek már rendelkeznie kell saját gyermekkel. (3) Kétségtelen tény, hogy a

¹⁴⁵ STARK i. m. 302.

¹⁴⁶ Vö. JACKSON i. m. 269., 277.

¹⁴⁷ BARBARA L. ATWELL: Surrogacy and adoption: A case of incompatibility. *Columbia Human Rights Law Review*, 20 (1988) 30.

¹⁴⁸ ALBIN ESER: Moderne Fortpflanzungsmedizin und Gentechnik. In HANS LENK (szerk.): *Wissenschaft und Ethik*. Stuttgart: Reclam, 1991, 318.

¹⁴⁹ ATWELL i. m. 34.

gyermek örökbefogadás esetében természetes úton fogan, míg a pótyanyaság az *asz-szisztált reprodukciós technikáknak* egyik válfaja, amit az utódnemzés szabadságának kiterjesztése szempontjából is lehet vitatni. (4) Örökbefogadás esetén a jogszabályok általában biztosítanak egy hosszabb-rövidebb *meggondolási időt*, amíg az örökbeadó visszavonhatja nyilatkozatát. Nagyon gyakran biztosítanak egyes államok szabályozásai illet a pótyanya számára is. Míg azonban örökbefogadásnál biológiailag-genetikailag saját gyermeket tart meg mégis az örökbeadó, addig pótyanyaságnál nem, vagy nem feltétlenül. (5) Örökbefogadás esetén – például hazánkban is – tanácsadáson, felkészítő tanfolyamon kell részt venni, széleskörűen vizsgálják az örökbefogadó alkalmasságát, s a jogerős döntésig kötelező gondozásba való kihelyezés történik. Mindezek az alkalmassági feltételek pótyanyaság esetén az azt megengedő államok jogában nincsenek meg, vagy sokkal csekélyebb mértékben vannak jelen a kívánságszülők oldalán.

VII. „Gyűlöletes gonoszságok”?

Valóban „gyűlöletes gonoszságok”¹⁵⁰ rejlenek-e a pótyanyaságra irányuló megállapodásokban? – ahogy azt a „Baby M” ügyében eljáró bíró tényként állapította meg. A nő és a gyermek *eldologiasítása*? Az anyaság *piacosítása*? Rabszolgasors? Különösen az *ellenérték* fejében nyújtott béranyai szolgáltatás támadható e szempontból.¹⁵¹

A már említett „Baby M”-ügyben adott volt a Stearn házaspár egyetemi végzettséggel, jól fizető állással, magas életszínvonalal, komoly karrierrel. S adott volt a Whitehead házaspár, a béranya, aki a középiskolát sem fejezte be, s a férje, aki munkanélküli volt és alkoholproblémákkal küzdött. A két házaspárban nem volt semmi közös, áthidalhatatlan társadalmi szakadék húzódott közöttük, s egyébként soha nem is találkoztak volna. Mi hozta össze őket mégis a 80-as évek közepén?¹⁵² Hagyományos gazdasági értelemben azt mondhatnánk: a kereslet és a kínálat, a piac. A pótyanyaság megjelenésekor különösen tisztán kellett szembesülni az ezt magában foglaló problémával. A béranyaság a legtöbb esetben csak jómódú kívánságszülők részére volt elérhető, akik meg tudták fizetni a béranya, ill. az eljárás költségeit. A másik oldalon pedig sok esetben alacsony iskolázottságú, szerényebb anyagi körülmények között élő, vagy származásuk tekintetében hátrányosabb helyzetű béranyának vállalkozó nők próbáltak jövedelemre szert tenni ebből.¹⁵³ Gyakran hangoztatott ellenérv napjainkban is, hogy a jelenség a béranyaságra vállalkozó nő kihasználásához, *kizsákmányolásához (exploitation)* vagy egyenesen posztmodern *rabszolgasághoz* vezet¹⁵⁴ – amivel bizonyos mértékben furcsán

¹⁵⁰ „The evils inherent in baby-bartering are loathsome for a myriad of reasons.” In re Baby M. *Atlantic Reporter*, 2nd Series, 1988/537, 1241–42.

¹⁵¹ ANDERSON (2000) i. m. 19.

¹⁵² SANGER i. m. 69.

¹⁵³ BARTELS i. m. 177.; BEN ASHER i. m. 1918–1919.

¹⁵⁴ ANDERSON (2002) i. m. 192. Ezzel a gondolatmenettel függ össze, hogy egyes szerzők egyenesen a prostitúcióhoz hasonlítják a béranyaságot, így a neves feminista Andrea Dworkin, aki nyíltan von párhuzamot a két jelenség között: A béranya a „kurválkodás” stigmája nélkül tudja áruba bocsátani reprodukciós képességét, hiszen itt nincs szexuális aktus, mert szolgáltatásként az anyaméhét és nem a nemi szervét nyújtja. NIEKERK – ZYL (1995) i. m. 345.; JACKSON i. m. 302.; STEPHEN WILKINSON: *Bodies for sale: ethics and exploitation in the human body trade*. London: Routledge, 2003, 136.

egybecseng a bibliai történet: Sára a szolgálóját, az egyiptomi származású – mai szavaink szerint „harmadik világbeli” – Hágárt vette igénybe pótanynaként. Az előbbi nézőpontból a béranyaság gondolata az egész női nemet egy pusztá „hordozóvá” degradálja, ahogy az angol „surrogate carrier” – szó szerint „póthordozó” – kifejezésben is megjelenik, ami megfosztja az anyaságot annak emocionális tartalmától: A kívánságszülők pénzért a maguk javára használják a béranya reprodukív képességét, s a felek nincsenek egyenlő helyzetben *iskolázottság, életszínvonal, származás* szempontjából sem. Ez az érv egyébként két irányban is érvényesülhet. Ha az ellenérték túl alacsony, akkor könnyen azt lehet mondani, hogy nem adekvát a vállaláshoz képest, s ezért használja ki a béranyát; ha az ellenérték túl magas, akkor pedig szinte ellenállhatatlanul belekényszeríti a béranyát a szerződés elfogadásába¹⁵⁵ – ahogy a „Baby M” ügyében eljáró bíróság is jelezte: az olyan szerződéses kötelezettség elvállalása, amelyért meglehetősen sok pénzt kínálnak, korántsem minősül önkéntesnek.¹⁵⁶ Attól persze, hogy a béranyát kihasználja, és eldologiasított módon kezeli a megrendelő szülő, még nem feltétlenül a szerződésben van a hiba, hanem az ilyen módon eljáró szerződő fél személyében.

Több felmérés kimutatta, hogy tulajdonképpen *három okot* lehet rögzíteni, ami miatt egy nő vállalja a pótanynaságot: (1) szereti magát a várandós állapotot, (2) a pénz miatt, (3) mivel van saját gyermeke, ezért jócselekedetnek tekinti, megadhatja a gyermeket váró párnak az „élet ajándékát”.¹⁵⁷ Egyes államok jogszabályai éppen azért szabnak gátat az ellenértékért vállalt béranyaságnak, hogy ne vezessen társadalmi-szociális konfliktushoz a szegényebb társadalmi rétegből származó béranya és a módosabb, azt megfizetni képes kívánságszülők kapcsolata.¹⁵⁸ A felek – más szempontból – egyenlőtlen helyzetének kiküszöbölése megoldható az Egyesült Államok azon tagállamaiban, ahol a szerződés hatályba lépése egy formális és részletesen szabályozott eljárás közbeiktatásával bírói jóváhagyáshoz, bírói kontrollhoz kötött. De mára már elmondható az is, hogy egy szabályozott keretben lezajló megállapodás esetén nem feltétlenül igaz a kizsákmányolásról és kihasználásról szóló teória.¹⁵⁹ „Baby M” és a kezdeti esetek még egy teljesen bizonytalan jogi környezetben, tájékozatlan felek között valósultak meg,¹⁶⁰ s összességében a jelenség által kiváltott „*morális pánik*”¹⁶¹ rányomta bélyegét az akkori bírói ítéletekre és jogalkotási folyamatra is. Az egyéb reprodukciós technikák térnyerésével és elfogadottságával a helyzet megváltozott, ill. változni látszik napjainkban is. Indokolt lenne tisztázni, hogy a visszterhesen vállalt béranyaság esetén miért jár az *ellenérték*. A gyermekért, a „reprodukciós szolgáltatásért”,

¹⁵⁵ ACOG Committee Opinion No. 397: Surrogate motherhood. *Obstetrics & Gynecology*, 2008/111, 467–468.; LARRY GOSTIN: A civil liberties analysis of surrogacy agreements. In LARRY GOSTIN (szerk.): *Surrogate motherhood: politics and privacy*. Bloomington: Indiana University Press, 1990, 10.

¹⁵⁶ In re Baby M. *Atlantic Reporter*, 2nd Series, 1988/537, 1241.

¹⁵⁷ SANGER i. m. 76.

¹⁵⁸ COHEN i. m. 1170.; JILL ELAINE HASDAY: Intimacy and economic exchange. *Harvard Law Review*, 2005/119, 520., 66. l.; NANCY E. REAME – PHILIP J. PARKER: Surrogate pregnancy: clinical features of forty-four cases. *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 1990/162, 1220–22.

¹⁵⁹ LORI B. ANDREWS: Beyond doctrinal boundaries: A legal framework for surrogate motherhood. *Virginia Law Review*, 1995/81, 2365.; SCOTT i. m. 138–139.

¹⁶⁰ GOSTIN i. m. 11.

¹⁶¹ SCOTT i. m. 125.

vagy másért?¹⁶² A gyermeket vásárolják meg a kívánságszülők ilyen módon? A gyermeket a béranya átadja, s pénzt kap cserébe. Ez a felfogás a gyermekek kereskedelmének abszolút tilalmába ütközik, különösen az Egyesült Államokban létezik speciális jogi szabályozás e vonatkozásban (*baby-selling laws*). Ettől az elmélettől egyre inkább távolodik a béranyaság megítélése.¹⁶³ Az Egyesült Államok azon tagállamaiban, ahol megengedett az ellenérték fizetése a pótanya részére, ott úgy tekintenek erre, hogy nem egy „terméket”, egy egészséges gyermeket vásárolnak meg a kívánságszülők, hanem az ellenérték magáért a szolgáltatásért jár: a béranya erőfeszítése miatt, a terhesség kihordásáért, az ezzel járó kockázatokért, a keresetkiesésért, s azért, hogy szülői felügyeleti jogot nem formál a gyermekre.¹⁶⁴ A megoldás ott sántít, hogy hagyományos felfogás szerint a gyermek feletti szülői jogosultságok nem minősülnek visszerthes módon elidegeníthetőnek.¹⁶⁵ Kétségtelenül a jog számára így könnyebb megragadni e szerződések lényegét, s bizonyos értelemben közelíteni lehet az örökbefogadás intézményéhez. Azonban az érvelés ellentétes az ott jelenlévő szabályozás háttérével is, ugyanis ellenérték nem adható és nem kérhető azért, hogy az örökbeadó szülő lemondjon gyermekéről, s ennek indoka az, hogy a gyermek ne dologiasodjon el, ne lehessen mintegy kereskedelmi forgalom tárgya. Így tulajdonképpen a megengedő gyakorlatot folytató és ellenérték nyújtását lehetővé tevő államok egy *sui generis specialis szolgáltatásként* fogják fel a béranyaságot.

Érdemes azt is megemlíteni, hogy az Egyesült Államokban – a szülész-nőgyógyász kamara (ACOG) ajánlásával ellentétben – esetenként a szerződés tartalmi elemét képezni annak rögzítése, hogy az összeg lényegesen kevesebb lehet akkor, ha például a béranya meggondolja magát, s nem adja át a gyermeket, vagy valamilyen komplikáció lép fel, és elveszíti a magzatot. A teljes összeg utolsó részlete csak a gyermek sikeres világra hozatalakor, ill. átadásakor esedékes, ahogy egyébként többletdíjazásra tarthat igényt ikerterhesség – ami művi megtermékenyítésnél nem ritka – esetében.¹⁶⁶ Ennek figyelembe vételével a béranyának adott ellenérték *sikerdíj* jelleget hordoz. Ebből következik, hogy visszerthes béranyasági szerződés esetén a béranya saját érdekét is szem előtt tartja, amikor elvállalja a szolgáltatást, az őt közvetítő ügynökségnek pedig mindez komoly profitot termel.¹⁶⁷ Tehát az örökbefogadással ellentétben a gyermek „legfőbb” érdekén túl igen komoly szerepet kapnak egyéb résztvevők – pénzügyi – érdekei is. De ha deklaráljuk azt, hogy a gyermek legfőbb érdekének érvényesítése önmagában cél, az, hogy szerető szülőket kapjon és mind érzelmileg, mind anyagilag megfelelő környezetbe kerüljön, a többi résztvevő érdekét pedig gondolatban letakarjuk, akkor a visszerthes béranyasági szerződésnek ebből a szempontból az eredménye ugyanaz, hiszen a gyermek érdeke megvalósul, más kérdés, hogy ez nem zárja ki az egyéb résztvevők érdekeinek a realizálódását.

¹⁶² WILKINSON i. m. 143.

¹⁶³ BARTELS i. m. 180.

¹⁶⁴ ATWELL i. m. 45.; GILLERS i. m. 714.; ANDERSON (2002) i. m. 190.

¹⁶⁵ ANDERSON (2000) i. m. 20.

¹⁶⁶ Lásd a „*The American Surrogacy Center*” honlapján (www.surrogacy.com/legals/gestcontract.html) található mintaszerződést.

¹⁶⁷ ATWELL i. m. 48.

Nem konzekvens – noha a tradicionális szemlélet által nagymértékben támogatott – az érvelés, amely szerint az ellenérték fejében vállalt béranyaság esetén a gyermek adásvétel, vagy egyéb kereskedelmi tranzakció tárgya. A házasság és családi viszonyok hagyományosan azok a területek, amelyeknek elsődlegesen gazdasági értéket tulajdonítani valóban nem lehet.¹⁶⁸ A pótanyságra, béranyaságra irányuló megállapodások eseteiben érzelmileg rendkívül egzaltált viszonyok szabják meg a kereteket. A kívánságszülő gyermeket akar nevelni, szeretni, nem pedig vásárolni. Nem ez utóbbira irányul a szándéka, s nem is akar ártani senkinek.¹⁶⁹ Igazat kell adnunk a „Baby M” ügyét megítélő bírónak: egy civilizált társadalomban vannak dolgok, amelyeket pénzért nem lehet megvenni.¹⁷⁰ Ebből azonban adódhat egy olyan következtetés, miszerint az ellenérték önmagában nem a gyermek vagyoni értékét fejezi ki, azt vagyoniilag mérni nem lehet, azonban a gyermeknek nyilvánvalóan van értéke: érzelmi, immateriális. A pénzbeli kompenzáció a béranyának *másnemű előnyt*¹⁷¹ nyújt. Gondoljunk a nem vagyoni kártérítés elméleti hátterére, a személyt ért sérelmek kompenzálására, a hozzátartozó elvesztése, baleset következtében a házasság örömszerző funkciójának elvesztése miatti kártérítési igényekre. A bíróság bizonyos esetekben kötelezheti a károkozót, hogy pénzben kompenzálja a károsultat hozzátartozója elvesztése miatt, vagy a házasság örömszerző funkciójának elvesztése miatt, hiszen csak így lehet *kiegyenlíteni* a felek helyzetét.¹⁷² Ilyenkor sem gondolunk arra, hogy az elhunyt hozzátartozó személyének immateriális értéke materiális módon kerülne meghatározásra.

A jogi szabályozást nagyon erősen áthatja az a természetes, tradicionális elképzelés, hogy a gyermeknek jogilag csak *egy szülője, szülőpárja* lehet,¹⁷³ s ennyiben a jogi szabályozás megmarad a konvencionális közegben, de magának az anyaságnak a meghatározása – tekintettel az egyéb reprodukciós technikákra is – már nem egy statikus, hanem inkább dinamikus koncepcióra épül. „Baby M” ügyében a bíróság még úgy oldotta meg a helyzetet, hogy a kívánságszülők nyertek szülői státuszt, de a béranya kapcsolattartási jogot kapott. De az „egy-anya” eszméjének a megengedő szabályozást követő államok már úgy próbálnak eleget tenni, hogy legitimálják a kívánságanya szándékát,¹⁷⁴ s ezzel beverik az utolsó szeget is a „mater est quam gestatio demonstrat” koporsójába.¹⁷⁵ Ebben a jog csupán követi az orvostudomány fejlődését

¹⁶⁸ HASDAY i. m. 511.

¹⁶⁹ JACKSON i. m. 306.

¹⁷⁰ „There are in a civilized society, some things that money cannot buy.” In re Baby M. *Atlantic Reporter*, 2nd Series, 1988/537, 1249.

¹⁷¹ MARTON GÉZA: *A polgári jogi felelősség*. Budapest: Triorg Kft., é.n. 122.

¹⁷² Vö. HASDAY i. m. 503–504.

¹⁷³ A Supreme Court of California a nem-tradicionális családmódellekre tekintettel egy esetben kimondta, hogy a gyermeknek két anyai státuszú személy lehet jogilag a szülője. Az eset ugyan nem a pótanysággal függ össze, de mérföldkőnek számít. EMILY ZAPOTOCNY: My two mums: California’s Supreme Court decision in K.M v. E.G. And why gay marriage offers the best protection for same-sex families. *Wisconsin Women’s Law Journal*, 2006/21, 119–125.

¹⁷⁴ WILLBANK i. m. 277.

¹⁷⁵ Figyelemre méltó, hogy az „anyaságot” az angol nyelvben két különböző szóval lehet jelölni: „*maternity*”, ami a szülőanyai mivoltot domborítja ki, s a „*motherhood*”, ami az anyaság szociális-nevelő karakterét viseli magán. WILLBANK i. m. 282.

– esetleg sodródik azzal –, s eleget tesz bizonyos társadalmi törekvéseknek. A reprodukciós technikákkal szemben táplált ellenszenv csökkenése nyelvi szinten is jól tükröződik. A jogszabályok a „*surrogate mother*” – ami még őrzi az „anya” szó szülés tényéhez kapcsolódó konvencionálisitását – helyett gyakran az anyasági mivolta már egyáltalán nem utaló „*surrogate*” vagy „*surrogate / gestational carrier*” szóösszetételt használják. Az elhíresült kaliforniai *Johnson v. Calvert* ügyben a szülőanyaság és a genetikai anyaság konkurált egymással, s a kaliforniai Supreme Court kimondta: mindkét nő természetes, biológiai anyja (natural mother) a gyermeknek. Elvileg ugyanolyan jogosultságokkal bírnak, de a jognak választania kell közöttük, mert jogilag csupán *egy anya* lehetséges. Ügydöntő tényező pedig a gyermek fogamzásakor meglévő eredeti *szándék (intent)*, hogy eredetileg kinek a szándéka, elhatározása kezdeményezte azt a folyamatot, amelynek a végén egy gyermek született.¹⁷⁶ Ebben az ügyben tehát végül nem biológiai alapon került eldöntésre a jogi anyai státusz, hanem egy azon túlmutató faktor, a szándék vizsgálata következtében.

A reprodukciós technikák előrehaladása nyomán felszínre került döntő jelentőségű változások a 80-as évektől már rendre kérdéseket vetettek fel, melyek a *gyermek pszichikai fejlődésére* fókuszáltak az *anyaság diverzitása* és az *egy-anya* eszméje szempontjából. E szerint a gyermeket hátrányosan befolyásolhatja születése körülményeinek későbbi megismerése, az a tény, hogy nem az a nő szülte, aki gyermekeként neveli, s ez utóbbihoz esetleg genetikai kapcsolat sem fűzi. Azonban ugyanez a probléma örökbefogadásnál is jelen lehet, de ott a jogintézmény megítélése szempontjából már nem játszik döntő szerepet. Hangsúlyozandó, hogy a pótanya igénybevételével született gyermeket szükségképpen szerető család veszi körül, hiszen a kívánságszülők gyermek utáni vágya teljeseedett be, ezzel pedig az esetleges hátrányokat nagymértékben csökkenteni lehet.¹⁷⁷ Ennek mikéntjébe pedig – hasonlóan az örökbefogadásnál – a jog aligha tud beleszólni. Tény az is, hogy egyes esetekben maga a pótanya kapcsolatban marad a gyermekkel, annak családjával, de hogy minek tudatában teszi ezt, ennek milyen érzelmi és egyéb motivációi vannak, minek tekintik az érintettek ezt a kapcsolatot, egy anya-gyermek kapcsolatnak-e, s ez milyen hatást gyakorolhat rájuk, arra nehéz lenne válaszolni. A jelenség ezen összetevői a jog számára szükségszerűen misztikus tényezők maradnak.

Ezzel kapcsolatban is, különösen angolszász országokban gyakori a *gyermek legfőbb érdekére (best interest / welfare of the child)* való hivatkozás, ami jogszabályokban is megjelenik, aminek egyöntetű fogalma nincsen ugyan, vitás esetekben a bírói gyakorlat tölt bele tartalmat: ami a testi, érzelmi, erkölcsi fejlődés szempontjából fontos. Azzal a szimbolikus funkcióval bír, hogy legitimáljon egy kétségtelenül nehéz bírói döntést.¹⁷⁸ Vajon a gyermek legfőbb érdeke megköveteli-e, hogy vita esetén válasszunk két anyai státuszért küzdő személy között? Az Egyesült Államokban a szerződés részét is képezheti az a kikötés, hogy a születendő gyermek legfőbb érdeke az, hogy biológiai-genetikai szüleihez kerüljön. Nem inkább arról van-e szó, hogy a kívánság-

¹⁷⁶ Johnson v. Calvert. *Pacific Reporter*, 2nd Series, 1993/851, 776.

¹⁷⁷ Vö. WILLBANK i. m. 278–279.

¹⁷⁸ WILLBANK i. m. 280.

szülő érdeke az, hogy *kizárólagos jogosultságot* formáljon a gyermekre, kizárólag az övé legyen, másnak ne legyen olyan jogosultsága, mint neki? Noha a kívánságszülő átlépte az anyaságnak a születéshez kapcsolódó konvencióját, de a hagyományos fel-fogáshoz kíván visszatérni az „egy-anya” eszme jogi elismerése tekintetében.

A problémamentes esetek szem előtt tartásával, a gyermek érdekére és pszichés fejlődésére figyelemmel a szakirodalom hangsúlyozza, hogy kevés információra lehet támaszkodni a kérdés pontos megítélésében. A művi megtermékenyítés egyéb formáinál, ahol például donor ivarsejtet használtak fel, az adatok többnyire azt mutatják, hogy az így született gyermekek pszichológiai fejlődése alapjaiban nem igazán különbözik a természetes úton fogant gyermekekétől.¹⁷⁹

A pótanyság, de különösen a visszterhesen vállalt béranyaság kialakulásának kezdetétől az egész jelenséggel kapcsolatos apelláta – amit ezen a ponton is fel lehet hívni – a gyermek *emberi méltóságának* lehetséges sérelme, mert nem természetes módon született, mert fizettek érte a béranyának, s személye így eldologiasított karaktert mutat. A jogi értékelés szempontjából fontos aláhúzni: A gyermeknek a világra jötte nem lehet a gyermek számára hátrányosabb helyzet, mint világra jövetelének elmarádása.¹⁸⁰ A meg nem fogant gyermek esetében nem beszélhetünk arról, hogy jogosultsága vagy érdeke lenne a természetes úton történő fogantatáshoz vagy születéshez. A pótanyság igénybevételével született gyermek érdeke, emberi méltósága ezért sem szenvedhet sérelmet, hiszen a pótanyság igénybevétele nélkül meg sem született volna, egyáltalán nem lenne neki semmilyen érdeke, s méltósága.¹⁸¹ A gyermek szempontjából ezért sem lehet értékelni, hogy jobb-e egy fiatalabb szülő, mint egy idősebb, vagy egy jómódú, mint egy kevésbé az, noha a pótanyság megengedhetőségével összefüggésben kétségtelenül jelen vannak azok a társadalmi változások, amelyek miatt a gyermekvállalási korhatár kitolódik, s amelyekből fakadóan „Baby M” ügyében – egy kiváló életpálya megszilárdítása után – Mrs. Stearn negyvenegy évesen kívánt gyermeket szülni, de már nem tudott.¹⁸²

¹⁷⁹ JACKSON i. m. 295–296. Összességében az eljárásnak lehetnek hosszú távú következményei, amelyek a szerződés aláírásakor nehéz felmérni. JOSEPH H. DAVIS – DIRCK W. BROWN: Artificial insemination with donor (AID) and the use of surrogate mothers. *The Western Journal of Medicine*, 1984/141, 129. Egy 2005-ben indult *holland-belga eset* példázhatja ezt. Egy belga pótanyság vállalta a művi megtermékenyítést a szintén belga kívánságapa ivarsejtjével. A terhesség vége felé a pótanyság közölte, hogy elvetélt, de utóbb kiderült, hogy ez nem volt igaz. A gyermek születése után pedig inkább egy holland házaspárnak adta át őt, akik örökre kívánták fogadni, de az örökbefogadási eljárás során nem köztölték azt a holland hatóságokkal, hogy a gyermek külföldről származik, noha kellett volna, s így jogellenesen volt a gyermek náluk. Végül engedélyezték nekik, hogy a jogellenesen hozzájuk került gyermek ott maradjon, tekintettel arra, hogy születése óta, hét hónapja már velük élt. Időközben azonban a belga kívánságszülők rájöttek minderre. Több mint két évvel a gyermek születése után a kívánságapa peres eljárást kezdeményezett, amely keretében elvégzett genetikai teszt bebizonyította, hogy ő a gyermek biológiai apja, tőle származik. Ezek után ő és felesége igényelték a szülői státuszt és a gyermeket. VONK i. m. 130. Az eset számos etikai kérdést vet fel. Mi lehet a helyes döntés? A *biológiai* vagy jelen esetben a *tiszta szociális* kapcsolat az erősebb? A biológiai származás és az eset összes körülményei alapján kiszakítható-e a gyermeket abból a környezetből, ahol már évek óta nevelkedik?

¹⁸⁰ WILKINSON i. m. 159.

¹⁸¹ FRUCHT i. m. 189.

¹⁸² VÖ SANGER i. m. 91–92.

Médiafigyelem leginkább a problémás, ill. a már-már extrémnek tűnő eseteket kíséri, s a pótanyaságnak a negatív oldalát domborítja ki.¹⁸³ Minden eset más és más, egy általános érvényű magyarázatot nehéz lenne adni. *Angliában* a szakirodalom hangsúlyozza, hogy komolyabb orvosi, etikai vagy jogi probléma nem merült még fel. Az utóbbi években több *felmérés* is készült a pótanyasággal kapcsolatban, számos szempontot figyelembe véve, s ezek talán meglepő eredményt hoztak, azokat a kétségeket ugyanis, amelyek a pótanyasággal kapcsolatban ellenérvként rendre felvetődtek, e kutatások nem igazolták. Az egyik neves angol orvosi szaklap – a nemzeti statisztikai hivatal bevonásával – pótanyák és kívánságszülők között végzett tudományos kutatást többek között arról: mi motiválta őket, hogy erre vállalkozzanak; milyen volt a felek viszonya a terhesség alatt és a gyermek megszületése után; milyen tapasztalatokról tudnak beszámolni, miután átadták, ill. átvették a gyermeket; hogyan reagáltak a környezetükben, családjukban, baráti körükben mindezenre.¹⁸⁴ A felméréseket a gyermek egy éves, ill. három éves kora után végezték, anonim formában. Az eredmény azt mutatta, hogy a pótanya oldalán különösebb pszichikai és egyéb problémák nélkül zajlottak le a megállapodások, s túlnyomó többségük pozitív tapasztalatokról számolt be. Ezt az eredményt visszaigazolták a kívánságszülők válaszai is. A *motiváció* kérdésére a pótanyák több mint kilencven százaléka válaszolt érzelmi alapon; azért vállalkozott rá, mert segíteni szeretett volna gyermektelen párokon. Ezen kívül olyan megfontolások is jelen voltak, mint az önmegvalósítás, vagy az, hogy a pótanya örömét lelta a terhességben. A felmérésben részt vevő pótanyák tevékenysége nem okozott problémát saját környezetükben, családjukban. Egyikük számára sem jelentett kétséget, hogy *át kell adni* a gyermeket, noha a kutatás igazolta a pszichikai problémákat ezzel kapcsolatban, azonban ezek egyik esetben sem mutatkoztak súlyosnak, s nem is igazán tartottak hosszú ideig. A pótanyák túlnyomó többsége kifejezetten jó viszonyban volt, s maradt a kívánságszülőkkel.¹⁸⁵

A kívánságszülők esetében végzett felmérés kimutatta, hogy általában hét-nyolc évig próbálták elérni, hogy természetes vagy mesterséges úton legyen gyermekük, s csak ezután döntöttek a pótanya igénybevétele mellett.¹⁸⁶ A terhesség alatti fázisban sem számoltak be különösebb érzelmi problémákról, túlnyomó többségüknek nem voltak kétségeik, vagy vegyes érzelmek törtek ugyan felszínre, de viszonyuk a pótanyához, a terhességhez továbbra is harmonikus és pozitív maradt.¹⁸⁷ Egyetlen szülő-

¹⁸³ CHERYL MILLER: Parenthood at any price. *The New Atlantis*, Summer 2007, 100.

¹⁸⁴ A módszerekről és az eredmények elemzéséről részletesen lásd: VASANTI JADVA et al.: Surrogacy: The experiences of surrogate mothers. *Human Reproduction*, 2003/18, 2196–2202.; FIONA MACCALLUM et al.: Surrogacy: The experiences of commissioning couples. *Human Reproduction*, 2003/18, 1334–1342.; S. GOLOMBOK et al.: Non-genetic and non-gestational parenthood: consequence for parent-child relationship and the psychological well-being of mothers, fathers and children at age 3. *Human Reproduction*, 2006/21, 1918–1924.; OLGA VAN DER AKKER: The importance of a genetic link in mothers commissioning a surrogate baby in the UK. *Human Reproduction*, 2000/15, 1849–1855.; OLGA VAN DER AKKER: Psychological trait and state characteristics, social support and attitudes to the surrogate pregnancy and baby. *Human Reproduction*, 2007/22, 2287–2295.

¹⁸⁵ JADVA i. m. 2203.

¹⁸⁶ MACCALLUM i. m. 1336.; AKKER (2000) i. m. 1851.

¹⁸⁷ MACCALLUM i. m. 1337.; GOLOMBOK i. m. 1923.

pár sem számolt be ellenséges viszonyról, s a gyermek megszületését és átadását követően sem merült fel különösebb probléma, a szülők több mint kétharmada továbbra is kapcsolatot tartott fenn valamilyen formában a pótanyával. Érdekeség, hogy a kívánságszülők mindegyike beszélt minderről családján belül, s legalább egy közeli baráttal is megosztották, akik többnyire vagy pozitív módon, vagy semlegesén reagáltak. Szintén mindegyik kívánságszülő-pár azt tervezi, hogy a későbbiekben a gyermek előtt sem szeretnék titokban tartani.¹⁸⁸ A felmérés azt is tanúsítja, hogy összességében nincs különbség a teljes, ill. a részleges pótanyaság megítélésével kapcsolatban, tehát az a tény, hogy például a kívánságanya nem áll genetikai kapcsolatban a gyermekkel, nem befolyásolja érzelmeit a pótanya, ill. a pótanyaság megítélése során.¹⁸⁹ Sokan a korai örökbefogadáshoz hasonlítják a gyermek helyzetét, amelynek során születése után rögtön a kívánságszülőkhöz kerül, így később kevésbé szenved el érzelmi meg-
rázkódást.¹⁹⁰

E kutatásokból megállapítható, hogy a kívánságszülőket nem kényelmi szempontok motiválják e módszer igénybevétele során, erre mindig egy hosszú évekig tartó periódus után kerül sor azért, mert egyéb módon nem lehet gyermekük. Nem erősítette meg a felmérés azokat a félelmeket sem, melyek szerint a pótanyaság, ill. a pótanyával való kapcsolattartás a születés után hátrányos lenne a családra, a családi életre nézve.¹⁹¹ Összehasonlíthatatlanul komolyabb pszichikai problémákat okozott korábban a meddőség tudata, az, hogy az anyáknak a pótanya igénybevétele előtt nem lehetett gyermekük, jóllehet mindent elkövettek annak érdekében.¹⁹²

VIII. Zárszó

A felmérések jól illusztrálják azt a tendenciát, amely a pótanyaságra irányuló megállapodások tekintetében végbement. „Baby M” ügyében Mary Whitehead és a Stearn házaspár a tájékoztatatlanságnak egy olyan fokán kötötték a szerződést, ami aztán botrányos következményekbe torkollott. Nem is járhattak el másként, mit vehettek volna alapul? A 80-as éveknél korábban szinte egyáltalán nem vetődött fel a pótanyaság kérdése és mikéntje, nemhogy jogi, de társadalmi megítélése sem volt tisztázott. Hasonlóan, a Malahoff-ügy – amely során súlyosan fogyatékos gyermeknek adott életet a béranya – világított rá arra, hogy a közvetítő ügynökség szinte semmiről nem tájékoztatta a feleket, a klinika pedig az ivarsejtek alkalmasságát tekintve nem végzett semmiféle előzetes vizsgálatot. Ezek után az akkori ítélkezési gyakorlatnak sem volt lényegesen több tapasztalata.¹⁹³

Napjainkban, amikor egyes államokban mind orvosilag, mind jogilag szabályozott keretek között zajlik az asszisztált reprodukció e formája, a pótanyaságot közvetítő ügynökségek, társadalmi szervezetek, klinikák már komoly erőfeszítéseket tesznek

¹⁸⁸ MACCALLUM i. m. 1339.; AKKER (2000) i. m. 1852.

¹⁸⁹ MACCALLUM i. m. 1341.

¹⁹⁰ GOLOMBOK i. m. 1919, 1922.; AKKER (2007) i. m. 2294.

¹⁹¹ MACCALLUM i. m. 1340.

¹⁹² AKKER (2000) i. m. 1851.

¹⁹³ CAWTHON i. m. 150.

annak érdekében, hogy megelőzzék a később bekövetkező esetleges problémákat. Saját kárukon tanultak. A pótanyaság társadalmi karakterének megváltozása nyomán mindenképpen szükséges annak kimondása, hogy napjainkban a jogi szabályozástól elvárható, hogy *tiszta kereteket* adjon, vagy kifejezetten ki kell mondja a *tilalmat*, s akkor az egyértelmű, vagy ha megengedi, akkor *szabályoznia* kell bizonyos feltételek mentén,¹⁹⁴ tudván azt, hogy a szabályozás sohasem lehet komplex és kielégítő.

Jelen tanulmány csupán töredékeket emelt ki a pótanyaság társadalmi és jogi jelenségének köréből, megmutatván ugyanakkor azt is, hogy milyen egyéb – különböző felfogások törésvonala mentén értelmezhető – metajurisztikus tényezők vannak markánsan jelen a szülőség és család eme nem-tradicionális felfogásában. Olyan adalékok ezek, amelyek által felvetett kérdésekre egyöntetű és minden szempontot figyelembe vevő választ e tanulmány sem adhat: „Csak az a mély és szent igazság, / Amit magába rejt a lélek, / Idétlen semmi, játszi hívság, / Amit leírok, elbeszélék.”¹⁹⁵

¹⁹⁴ Vö. MICHAEL J. TREBLICOCK: *The limits of freedom of contract*. Cambridge: Harvard University Press, 1997. 54.

¹⁹⁵ ADY ENDRE: Misztérium.